

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK FORENING FOR GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2005

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2005

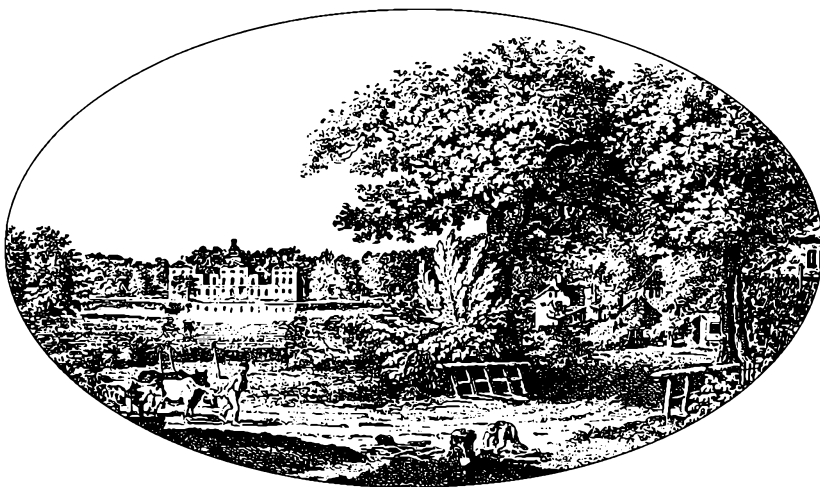
Redaktion:
Elsebeth Thygesen Kristensen
Kirsten Thomsen

Foto:
Hvor intet andet er angivet er fotografierne
fra lokalhistorisk arkiv.

Forsidebillede:
Gråsten-æbler fra æbletræerne,
der blev plantet i slotshaven i 1909

Foto: Hans Chr. Lassen

Bagsidebillede: Den lille pige med svovlstikkerne
Foto: Hans Chr. Lassen

*Den gamle "Bohlbro" mellem Herles og Skolegade, som den så ud,
da H.C.Andersen gik tur om Slotssøen.*

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2005

Indhold

E.Thygesen Kristensen	Mindesten for Dronning Ingrid
Arne Aabenhus:	H.C.Andersen på Gråsten slot i 1845
Astrid Petersen:	Mit liv (fortsat fra 2004)
Sven Kjems:	Retsvæsen og Politimyndighed iGråsten
Oscar Haarder:	Træk fra mine Gråstenår
Ulla Brusch:	Festen for Hother Smith
G.O.Hansen:	Rentemester Friedrich Lenschau.
E.T.Kristensen:	Årets gang.
Else Egholm:	Beretning fra arkivet
Bodil Gregersen	Årsberetning

Dronning Ingrids mindesten.

På initiativ af Gråsten Flaghejsningslaug er der på Slotsbakken rejst en mindesten for Dronning Ingrid.

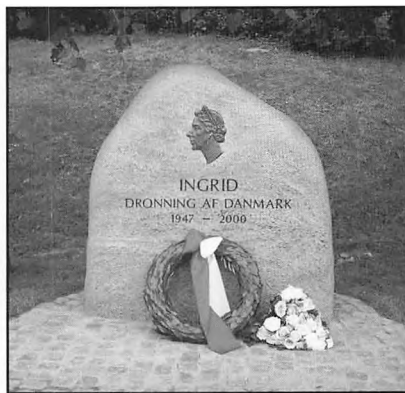
Et mindstensudvalg bestående af Jens Barfod, Hans Bille, Mogens Jacobsen, Palle G. Pedersen, Lars Rasmussen og Jørgen Sørensen påtog sig arbejdet med det store praktiske forarbejde med indsamling af de økonomiske midler ved henvendelse til firmaer, fonde og private og med udformningen af mindestenen. Den smukke granitsten er prydet med et bronzerelief af Dronning Ingrid, et profilbillede, der stammer fra en plakette, som i 1960 blev udgivet i anledning af Kong Frederik IX og Dronning Ingrids sølvbryllup og desuden bærer den indskriften: Ingrid. Dronning af Danmark 1947 - 2000. De to sten til minde om majestæterne er anbragt sådan, at reliefferne på dem vender mod hinanden.

Foto: Søren Gülck

For flaghejsningslauget var det en stor glæde, at Dronning Margrethe gav tilsagn om at ville afsløre stenen. Det skete d.23.juli, samme dag som Dronningen og Prinsen indledte sommeropholdet på Gråsten Slot, og til stede ved højtideligheden var også Prinsesse Benedikte.

En stor menneskemængde havde fundet vej til Slotsbakken og overværede højtideligheden, der indledtes af Mogens Jacobsen. Derefter afslørede Dronning Margrethe mindestenen og nedlagde en buket blomster. Efter taler af borgmesteren og sognepræsten, der begge mindedes Dronning Ingrids virke i Sønderjylland og hendes særlige plads i gråstenernes hjerte. Derefter blev der nedlagt krans ved begge mindesten. Den smukke højtidelighed blev indrammet af fællessang af Det sønderjydske Pigeor og musik af 8.Regiments musikkorps fra Roskilde.

Fotos: Søren Gülck

Broncestatuen på hjørnet af Slotsgade og Fredensgade blev opstillet i november 1992. I den anledning skrev Arne Aabenhus denne artikel til Jydske Vestkysten.

Der var smukt ude, der var velsignet inde.

Sådan sammenfatter H.C.Andersen i " Mit Livs Eventyr" sine indtryk fra opholdet på Gråsten Slot 12. - 22.november 1845. Hans dagbog fra dagene i Gråsten giver et mere nuanceret billede af det, digteren oplevede som gæst hos det kunstinteresserede hertugpar. Viser også vor berømte digter som følsom og nærtagende, der nød at blive feteret.

H.C.Andersen er uden tvivl den mest berejste digter, vort land har fostret. Og uden blivende sted rejser han fra herregård til herregård, fra fyrstehus til fyrstehus - herhjemme som i Europa. Først i sine seneste leveår får han sin egen lejlighed i København, - en såre beskeden til trods for at det fattige odensebarn ved sin død efterlod sig en formue på 3-4 millioner i dagens mønt.

I sensommeren 1844 gæstede digteren kongen, Christian VIII, der ferierede på Föhr. Her traf han hertugparret Louise Sophie og Christian August af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, der inviterede ham til at lægge hjemrejsen om ad deres jagtslot "Gravenstein" - en indbydelse han bæret tog imod. Dog ændredes rejseruten, så selskabet kørte forbi det stærkt oplyste "Gravenstein Slot" og direkte til Augustenburg.

Besøget her blev yderst vellykket, og hertugparret betroede ham ved afrejsen, at han ville modtage skriftlig invitation til deres sølvbryllup, hvor han ville træffe åndsfrænder fra det ganske Europa!

Da indbydelsen kom, undslog digteren sig imidlertid. Undskyldte sig med travle forberedelser til den store udenlandsrejse og bad om lov til i stedet at besøge hertugparret ved sin tilbagevenden. Det

Hertugfamilien ved sølvbrylluppet 1845. Hertug Christian August og hertuginde Louise Sophie i midten omgivet af børnene. Akvarel af Carl Hartmann.

fremgår af erindringer og breve, at digteren frygtede at måtte tage stilling til den ulmende uro mellem hertugdømmet og kongeriget. Den ville uden tvivl blive tema såvel i skåltaler som i korridorsnak, og "...jeg er Digter og Dansk og vil ikke tages politisk til Indtægt", noterer han i dagbogen. Derimod kunne et besøg på Gråsten Slot betragtes som et privat besøg og derfor være mere neutralt.

Måske talte det også med, at "den svenske Nattergal", Jenny Lind, besøgte København netop på dette tidspunkt!

"Den store Udenlandsrejse", hvis forberedelse han havde brugt som påskud for ikke at deltage i hertugparrets sølvbryllupsfest, tog

sin begyndelse i oktober 1845. Han elskede at improvisere rejseplaner og følge pludselige indskydelser, og da hertugparret foreslog, at han så besøgte dem både på ud- og hjemrejse, slog han straks til.

Rejsen begyndte først i november. Han gør som så ofte før ophold på det fynske gods, Glorup. Dagen til Mortensaften tager han til Odense for at aflægge høfligheds- og afskedsvisitter. Om aftenen driver han rundt i byens gader. " Det er Mortensaften i Aften. Hele Byen lugter af Gaasesteg", hedder det i dagbogen. Næppe tvivl om, at digteren mindes sin fattige barndom, da han altid følte sig udenfor. At mindelsen har berørt ham dybt, fremgår af, at dette selvbiografiske træk indgår i " Den lille Pige med Svovlstikkerne", som han netop skrev få dage efter - da han er feteret gæst på Gråsten Slot.

Han gik tidligt til ro i Odense. " Sov daarligt. Sengen var elendig og Lagnerne krøllede! Vaagnede ved en Stikken i - som jeg troede var en Torn, min Angst, min Liden -". Ærgerlig over, at den franske syge, han mente galante damer havde påført ham, altid brød op, når han rejste, forlod han fødebyen " i særdeles ilde Humeur". Tog med diligencen til Assens, fortsatte over Årøsund til "Hadersleben" og "Apenrade", hvor han overnattede på "Stadt Hamburg".

Dagen efter kørte han med ekstrapost til Gråsten. " Det var taaget vejr, af og til Regn. Apenrade ligger smukt, omgivet af skovgroede Høje. Havet tæt op til Byen. Hvor vi kørte Landet mere storartet end paa Øerne. Et sted ganske Hede med gamle Træer i Sumpene. Overalt taltes Dansk. Kom kl. 2 til Gravensteen. Hertugen og Hertuginde meget naadige Spadserede med Hertugen og Prinds Woldemar af Holsteen gennem Skoven ud til Vejen og hjem", - Efter taflet læste digteren eventyr for gæsterne, der var "meget interesserede derved ! "

Næste dag gik digteren tur med hertuginde og prinserne - senere også "med Hertugen og Grev Reventlouw ned til Flensborg Fjord. Smuk Taage, Gruppering og Sol" hedder det i dagbogen.

Under taflet, hvor han havde prinsesse Caroline til bords, spøjte hertugen med ham og sagde drillende, at "mine Landsmænd nok have skræmmet mig fra at komme til Sølvbrylluppet !" Det bekom

uden tvivl H.C.Andersen ilde, at hans undskyldning således blev skudt i sæk, men stemningen genoprettedes. Aftenen sluttede i hvert fald med, at digteren læste "Snedronningen" højt, selv om det tågede vejr havde givet ham en lettere forkølelse.

Dagen efter var det igen gråt og koldt. Dagen skulle bruges til en tur til Augustenborg, hvor sølvbryllupsgaverne endnu stod og prinsesserne viste de tableauer, de havde diventeret sølvbryllupsgæsterne med.- Hjemturen blev kold, "men Hertuginde gav mig ud af Vognen en Kaabe". Ved taflet, de meget forfrosne nåede hjem til, havde H.C.Andersen prinsesse Auguste til bords. "Hertugen spøjte med mig. Han havde taget sig af en lille, fattig Dreng, Peter Larsen, fra Christianshavn, der har musikalsk Talent," " Jeg maa dog præsentere en Landsmand for Dem", sagde hertugen og ved teen kom den lille landsmand med en slags harmonica og spillede "Schwanke nicht mein Vaterland" og flere stykker. - Læste derefter Eventyr på Tysk og Dansk".

Om lørdagen gik digteren alene til posthuset med brev til fru von Eisendecker. "...Det er mageløst dejligt Vejr, stille og varmt Solskin. Jeg spadserede Søen rundt". Men ved frokosten, han vendte hjem til, lå der brev fra en af hans arge kritikere. Dets indhold sårede ham så dybt, at han ikke ville deltage i den jagt, der var planlagt som eftermiddagens underholdning. Hertugparret søgte ved taflet at sætte digteren i bedre humør, og han blev glad for hertuginde's forslag om at forlænge opholdet på Gråsten Slot.

Tidlig søndag morgen spadserede han ned til Flensborg Fjord "igjennem Gravensteen, Skoven og Haven hjem... politisk Tale ved Frokosten. Ikke tilfreds". Om eftermiddagen fulgte han med hertuginde og hendes veninder til Flensborg Fjord og hjem over "Henriettehöhe". Vejret var smukt og koldt. Læste for gæsterne, men gik tidligt i seng, ængstet paa Grund af Diarée".

Natten var ham ikke god, men en morgentur i skoven gjorde ham godt. Da han senere på dagen gik tur med hertuginde måtte han dog bede om lov til at vende om. Han følte trykken for brystet. Hjemme læste han i "Berlingske Tidende", at han var inviteret til Weimar af

*Luisengrund i Stjerneskovens fotograferet 1889.
Ukendt herre på broen*

hertugen dér, og da hertuginde betrodde ham, at han måtte disponere over et tredje værelse - et lunere, fordi der var gulvtæppe, følte han sig rask nok til at deltage i aftenens diskussion om det åndelige og det timelige - om liv og død.

For Gråsten Slot og by blev den dag særlig betydningsfuld, da posten bragte H.C.Andersen brev fra bogtrykker Frølund i København. Brevet indeholdt tre tegninger og bogtrykkeren bad ham skrive et eventyr over et af dem til den kalender, han ville udgive ved årsskiftet. H.C.Andersen valgte uden tøven og med prinsesserens billigelse J.Th.Lundbyes tegning, der viste en fattig pige, der på gaden søger at sælge tændstikker til de forbipasserende. Formodentlig har digteren ud fra en hastig nedskreven synopsis improviseret eventyret om "Den lille Pige med Svovlstikkerne" som han renskrev dagen efter. Først senere undrede det ham, at han midt

Den unge kunstner J.Th. Lundbyes tegning af en fattig pige, der sælger svovlstikker på gaden. Den blev første gang trykt i »Almanak og Huuskalender« i 1843.

i den luksus, der omgav ham her på Gråsten Slot, netop valgte at fortælle ud fra tegningen af den lille fattige pige. Men uden tvivl har vel de barndomserindringer, der randt ham i hu Mortensaften, ligget i underbevidstheden.

Dagen efter renskrev H.C.Andersen "Den lille Pige med Svovlstikkerne" og sendte det samme dag til frk. Drewsen med bøn om, at hun ville give det til bogtrykkeren. Derefter gik han en tur "med alle Damerne" og "sad" derefter for tegneren Hartmann, som hertugen havde bestilt til at tegne bl.a."Aftensædet paa Graasten Slot" med digteren fortællende for "Hertugparret, Prinser og Prinsesser samt Gæster". De følgende dage tegnede kunstneren hele fem portrætter af H.C.Andersen. - Et kritisk indlæg i "Altoner

Om aftenen, når hertugfamilien var samlet om tebordet, læste H.C. Andersen op af sine eventyr. Hertugen ses længst til venstre let tilbagelænet og længst til højre sidder H.C. Andersen bøjet over bogen. Tegningen er af Carl Hartmann.

Wochenblatt", der fandt, at der blev gjort for megen stads af vor berømte landsmand, sårer ham dybt, men han oplives ved, at hertuginde på den efterfølgende spadseretur tager ham under armen. Turens mål er "Königsstuhl". På vejen får digteren våde fødder og føler sig forkølet. - Af en eller anden grund siger hertugen ikke et ord til sin gæst, der føler tavsheden "uhyggelig". Så efter at have læst to af sine eventyr, går han træt ind til sig selv og begynder at pakke sine ting.

Hertugens dårlige lune var dog kortvarig. Allerede næste dag hedder det i dagbogen: "Ved taflet talte Hertugen meget venligt til mig ... bad mig besøge sig på Hjemvejen ... Hertuginde meget nydelig. Paalagde mig endelig at skrive og komme igen."

Og hyggen udviklede sig åbenbart. "Om aftenen maatte jeg improvisere, det gjorde stor Lykke - jeg sang, klippede. Dr. Steffensen syntes at more sig, de Andre med. Klokken var 12, da vi brød op."

Lørdag var afrejsedag. "Prinserne kom op til mig paa mit Værelse før de toge paa Jagt og sagde mig Farvel. De var saa hjertelige. Jeg sad længe hos Hertuginde, der talte om de danske Forhold og Hertugdømmernes ... Fortalte mig, at hun til Morgen havde skrevet til Dronningen om, hvor behageligt jeg havde gjort dem Aftenen i gaar. Prinsesserne kom ogsaa og sagde Farvel. Caroline Amalie spillede i Spøg: "Lot ist todt", hvilket den altid ængstelige digter syntes var et dårligt varsel for den videre rejse.

Det overraskede derfor ikke digteren, at seletøjet på den ene hest for kareten sprang, endnu før de var ude af øjesyn for hertuginde og døtrene, der fra slottets vinduer viftede med deres lommeværk. Og igen gik seletøjet i stykker efter at Rinkenæs var passeret, så kusken måtte køre yderst forsigtig til Flensborg. Kun det frembrydende mørke hindrede den ængstede digter i at vende tilbage til slottet.

I Flensborg renskrev H.C.Andersen "Den lille Pige med Svovlstikkerne", hvilket var lykken. For originalen fra Gråsten Slot findes ikke - og Flensborg-afskriften dukkede tilmed først op adskillige år efter H.C.Andersens død - den findes nu på Det kongelige Bibliotek.

Det fremgår af H.C.Andersens dagbøger, at han, mens han var på Gråsten Slot, sendte adskillige breve til sine kvindelige bekendtskaber. Vi ved, at fru Drewsen brændte alle sine breve fra digteren ved meddelelsen om hans død. Var vel angst for, at andre ville snage i digterens fortrolige ytringer, der kunne røbe forhold, hun ikke brød sig om, andre skulle få kendskab til. Men næppe tvivl om, at breve sendt i de mørke novemberdage 1845 fra opholdet på Gråsten Slot til digterens venner og veninder, kunne have suppleret vor viden om digteren og hans besøg på "Jagtslottet i Gravenstein", der gav Gråsten en - om end beskeden, så dog en smuk plads i litteraturhistorien.

P.S. I den politiske uro forud for krigen 1848 - 50 blev H.C.Andersen beskyldt for at være unational. Var han ikke gæst hos mange tyske fyrster? Plejede han ikke venskab med Augustenborgerne, der blev betragtet som ophavsmænd til uroen! Hans ophold på Gråsten Slot i 1845 ses ret ofte anført i angrebene mod ham.

Hans forsvar var digtet."I Danmark er jeg født", der burde være vores nationalsang!

Mit liv.

I årsskriftet 2004 havde Elsebeth Thygesen Kristensen et sammendrag af Astrid Petersens barndomserindringer. Her fortsættes erindringerne fra tiden som tjenestepige på forskellige gårde i omegnen og siden som gift i 30'ernes og 40'ernes Gråsten. Astrid Petersen var født i 1914 på Saksagergård, som hendes far Iver Møller ejede.

Da jeg var 16 år, begyndte et helt nyt afsnit af mit liv. Den 1.maj 1930 fik jeg plads på Søndergård i Strandelhjørn som stuepige hos familien Nissen. Johan Nissen var konservativ folketingsmand. Efter en tid som enkemand og enlig far for 9 børn, der dog med undtagelse af den 12-årige Anne alle var voksne, var Nissen 2 år før jeg kom til gården, blevet gift med Johanne Nissen, der havde været lærerinde i Hjallelse. Hjemmet var knyttet til Indre Mission og i annoncen, hvorefter jeg søgte pladsen, stod der også, at ansøgeren gerne måtte være K.F.U.K.ér. Det var jeg jo ikke, men som mor sagde: "Det kan du jo blive". Da jeg blev lejet som stuepige, spurgte jeg, om jeg kunne komme til at gå til gymnastik, men det faldt nu ikke i god jord! Men ellers faldt jeg godt til, det var et meget velordnet hjem - såvel arbejde som fritid og løn var i orden. Fru Nissen havde haft mange smukke ting med sig, og jeg nød at være omgivet af så meget kønt, som jeg aldrig havde set før - hjemme var der bare en masse børn, - og f.eks. nød jeg at dække bord med alle de kønne ting. I almindelighed var maden ret spartansk, men det gjorde mig nu ikke noget.

Til mine opgaver hørte daglig rengøring af soveværelset - bl.a.med udskiftning af vand til servanten m.m. Det var før badeværelsernes tid. Fru Nissen tog ikke del i det daglige arbejde - hun før-

te regnskab og tog sig af andre skriftlige opgaver. Desuden passede hun haven, og hun blev glad, da hun fandt ud af, at jeg havde lyst til havearbejde og var god til det. Hver mandag tog jeg mig af de fem ugifte sønners søndagstøj, der skulle renses og børstes. De sokker, som de havde brugt i ugens løb, skulle vaskes og så kunne jeg snyde mig til at vaske noget af mit eget tøj samtidigt, men det sagde fru Nissen ikke noget til. Stovvasken var en større omgang, der tog 3 dage - der var sengevask fra 10 senge samt duge, håndklæder m.m.

Når efterårsrengøringen var overstået, varede det ikke længe før juleforberedelserne begyndte - der skulle slagtes og bages og sølv-tøjet - og det var der meget af - skulle pudses. Der var ikke fremmede gæster i julen, men alligevel blev der dækket smukt og festligt op. Jeg holdt jul på Søndergård, da kokkepigen gerne ville holde jul med sin kæreste. Mellem jul og nytår fik jeg fri, så jeg kunne rejse hjem med gaverne til familien.

Da jeg i februar fyldte 17 år, blev mor inviteret; hun blev hentet i bil på Over Jerstal station og der blev gjort rigtig stads af mig. Det blev ved den lejlighed aftalt, at jeg skulle blive til 1. november. Fru Nissen besluttede at ansætte en anden pige på min alder, da kokkepigen sagde op, fordi hun skulle giftes. Vi to jævnaldrende skulle så skifte hver anden uge med køkken og stuepigarbejde. I begyndelsen var jeg meget nervøs over køkkenarbejdet, for måltiderne skulle altid være meget præcise. I komfuret blev der fyret med tørv - og grankviste, hvis det skulle gå hurtigt! Kl.9 blev den store gryde med kartofler sat over; når den kogte, kom gryden i hækassen i den ene side - i den anden side stod f.eks.grød. Så skulle der steges flæsk og laves sovs - det fik vi i hvert fald 3 gange om ugen. Om sommeren kom fru Nissen med et ekstra tilskud af rysteribs eller salat fra haven.

Inden sommeren kom blev der gjort grundigt forårsrent i hvert eneste rum, og haven fik en ekstra omgang - der blev lagt kartofler og sået grøntsager. Om lørdagen legede vi i haven sammen med drengene - det var sønnerne i huset - eller vi piger tog ned for at ba-

de i Nipsåen. I høsttiden hjalp vi med at køre korn ind. Den lette sandjord var helt anderledes end jorden i Rinkenæs, så negene var ikke nær så tunge, som jeg var vant til. Derhjemme havde vi fået den nye fine stald, og der var gået mange penge til den. Det kunne jeg godt se, da hr. og fru Nissen blev inviteret til Saksagergård, selvom mor havde gjort sig umage med at servere en fin oksesteg med grøntsager.

Jeg var stadig glad for at være på "Søndergård", men mor syntes, at jeg skulle se noget andet. At hun var syg, var jeg ikke klar over, indtil jeg fik brev fra Hanno, vor gamle veninde, der fortalte, at mor var syg, og at lægen ikke kunne finde ud af sygdommen. Da fru Nissen så, at jeg græd over brevet, bad jeg hende om at læse det. Fru Nissen syntes, at jeg skulle rejse hjem og være der, fordi mor havde brug for mig. Det så jeg også straks, da jeg kom hjem. Mor var fast sengeliggende og måtte kun få diætmad. Fru dr Storm kom hver dag og havde hver gang en ny idé om, hvad mor fejlede - mange af teorierne har jeg glemt, men jeg husker, at hun spekulerede på smitsom kalvekastningsfeber og galdeblærebetændelse. Om den sidste sygdom bad mor mig læse i vort leksikon og blev meget forskrækket, da der stod, at denne sygdom i visse tilfælde kunne forveksles med livmoderkræft. Lærerinde frk. Zimmermann trøstede hende med, at kræft ikke gav feber - det havde mor nemlig. Til sidst bad mor om at komme på sygehuset - også for at få afgjort om jeg skulle blive hjemme eller kunne søge en ny plads. Efter tre dages forløb var mor hjemme igen og måtte spise alt, men far havde fået at vide, at mor skulle behandles med radium på Odense sygehus - den eneste kræftbehandling, der var mulig på den tid. Jeg måtte blive hjemme og fik en streng tid. Alt i hjemmet var blevet forsømt. Minna, den unge pige og Hanno havde gjort, hvad de kunne, men undertøj og sengelinned var ikke blevet holdt, så jeg fik brug for, at fru Nissen bl.a. havde lært mig at lappe sengetøj. I hjemmet var der 6 yngre søskende. Holger var mejerist og skulle hver uge have et sæt rent tøj. Hans tøj var svært at få rent, som regel var det helt stift af mælk. Selv slap jeg for at have med malkningen at gøre, da vi havde fået en fo-

dermester. Hver dag var der 10 personer, der skulle bespises. Hos købmanden var der en stor regning, der gerne skulle bringes ned, bl.a. ved hjælp af æggepengene. Efter et halvt år var gælden bragt ned og jeg kunne klare at holde den på et nogenlunde niveau. Efter to år hos os rejste Minna til 1.november - inden da havde vi fået skik på en hel del, fået plukket og syltet - æbler pærer og hyldebær - græs- kar og asier og fået lavet marmelade af nedfaldne frugter, inden haven blev gjort vinterklar. Minnas efterfølger hed Siska (Franziska), hun var ikke nogen god erstatning, men der var ingen penge til store lønninger.

I midten af december kom mor hjem - hun var meget afkræftet og måtte hurtigt have sin seng flyttet ind i stuen, hvor der var varmt. Mor var meget afholdt og fik mange besøg, så jeg måtte traktere med kaffe, hjemmebagt franskbrød og gelé. Tit kom der gæster om aftenen og når de ville gå, bad mor dem tit blive. "Natten er så lang" sagde hun. Jeg kunne sige "Natten er så kort", for jeg kom jo ikke i seng, før gæsterne var gået og mor ordnet til natten. Da det blev slag- tetid, kom bedstemor og hjalp til, men julen måtte jeg selv klare - jeg fik ordnet det sædvanlige juletrakte ment, men det samme blev det jo ikke - juleaften måtte mor ligge alene, mens vi andre sad om julebordet, hun, der i så mange år havde sørget for os alle. Efter jul kom sygeplejersken hver formiddag og gjorde mor i stand, selv om det var en hjælp, gav det forstyrrelse i den daglige rytme, når 11 per- soner skulle have middagsmad kl.12.

Den vinter var lang " trange tider langsomt skrider". Den 31.ja- nuar var det mors 45 års fødselsdag, og bedstemor kom igen, hun lærte mig at lave rismelsboller til den oksekødsuppe, som vi fik. Hun gav mig 10 kr. i fødselsdagsgave og på min fødselsdag den 6.2 cy- klede jeg til Gråsten og selv om det var en lørdag, var forretning- erne åbne til kl.22 - jeg blev 18 år og jeg fik købt et par nye laksko til 18 kr.

Jeg havde lært Holger Petersen at kende, han var ven med vores karl Peter. Ganske vist lå Peter på sygehuset med et brækket ben, men Holger besøgte os alligevel hver aften, og han var skuffet over,

at jeg ikke gav kaffe på min fødselsdag, men endnu tænkte jeg ikke så meget over hans besøg. Kort efter min fødselsdag snakkede sygeplejersken med min mor om et sygehusophold, da hun mente, jeg ikke kunne blive ved at klare det. Det gav mig da også mere ro til mit arbejde. Jeg ville jo gerne besøge mor. Som oftest havde jeg ikke penge til togrejsen, så jeg måtte tage turen til Sønderborg på cykel. Mor var meget syg, men talte alligevel om hvordan det skulle være, når hun kom hjem. Jeg havde ikke fortalt hende om Holger, selv om jeg jo nok havde lagt mærke til, at han kiggede meget på mig og det havde mine søskende også. Den første april (1938) havde vi gæster i stuen, mens Holger var i køkkenet. Jeg havde hørt, at han havde sagt, at jeg var en meget stærk og dygtig pige, og der var dæmret noget for mig. I køkkenet mellem borddækning og kaffebrygning fik jeg mit første kys. Det var godt nok 1.april, men der var ikke tale om aprilsnar - det blev noget, der varede hele livet. Holger var et menneske, man altid kunne stole på, og det havde jeg brug for, ikke mindst i den tid, der kom. Det var den travle forårstid med alt, hvad den førte med sig i hus og have. Samtidig var mor så syg, at hun selv vidste, hvor det bar hen. Hun havde bedt far om at komme med os alle sammen, så 1.pinsedag lejede far en bil og tog os alle med. Mor så forfærdelig afkræftet ud, hun havde ingen tænder i munden, og ingen ring på fingeren. Hun omfavnede os alle og bad min bror Holger og mig om at komme snart igen. Kurt græd og sagde: "Jeg vil ikke ud til mor igen, hun er så mager". Det lykkedes min bror Holger at komme ud til hende sammen med sin arbejdsgiver, mejeribestyreren i Kliplev. Jeg nåede det ikke - mor døde tidligt om morgenen d. 20. maj 1933. Kun bror Holger kunne sørge for sit tøj til begravelsen. Resten måtte jeg sørge for. Gunnar havde dog sit pæne tøj og Kurt sit matrostøj. - Jeg fik syet en sort uldmusselinskjole, og de tre små piger fik hvide kjoler med sorte livbånd. På begravelsesdagen fik jeg hjælp i køkkenet, der skulle jo sørges for bagning og madlavning på begravelsesdagen. Far sendte Kedde Henning med ligvognen til Sønderborg for at hente mors kiste. Der var spændt to heste for vognen, men på hjemvejen blev den ene hest forfangen

og kunne ikke gå. Det var en forfærdelig situation. Nogle beboere ved vejen blev klar over den og hjalp med en frisk hest, men både i kirken og hjemme blev der ventet med megen uro. Kirken var stuvende fuld, for mor havde været meget afholdt. Næsten hele nabolagets unge havde hun haft under sine vinger, og mens hun var i menighedsrådet var det hendes hverv at sørge for julehjælp til sognets trængende.

At vi nu var moderløse, mærkede vi egentlig ikke så meget til, i så lang tid havde mor jo ikke haft kræfter til at tage del i vores liv eller rådgive os. Så godt jeg med mine 18 år kunne, måtte jeg sørge for det derhjemme, mens Helga og Kurt var kommet i mellemskole i Gråsten. Det var dårlige tider for landbruget, jeg spinkede og sparede så godt som muligt, lappede madrasser og sengelinned og prøvede at holde børnenes tøj så godt som muligt. Om aftenen kom Holger og hjalp mig med forskellige praktiske ting. Far mente nu ikke at jeg gjorde mit arbejde godt nok, han tænkte på at få en husbestyrerinde, så kunne jeg søge en ny plads. Det var jeg godt nok tilfreds med, for det var på tide at jeg igen fik løn - det havde jeg ikke fået i det år, jeg havde været hjemme. Lønningen fra tiden på Søndergård havde jeg sendt hjem, så far kunne sætte dem i banken. Det havde han ikke gjort - alle pengene var brugt! Jeg fik lovning på at få dem senere, men det skete aldrig. Bedstemor havde godt nok advaret mig, men det hjalp jo ikke - vi havde ellers nok kunnet bruge dem, da vi giftede os.

1.november drog jeg til Vester Sottrup til moster Stinne. Hun havde været så god mod mor, så jeg syntes, at jeg skyldte hende det, selvom jeg godt vidste, at man ikke skal tjene hos sin familie. Far havde betinget sig, at moster Stinne skulle holde mig fra Holger, for han var ikke "fin nok". Hun forsøgte at få mig interesseret - uden held - i en halvgammel gårdejer; også min fætter Jeppe forsøgte sig med tilnærmelser! Heller ikke arbejdet var noget, man kunne være glad for. Moster Stinne blev let ondsksfuld og utålmodig, var i det hele taget svær at gøre tilpas, så jeg besluttede mig for at søge en anden plads. Men det satte far en stopper for - han havde fundet en

kæreste Marie nr.2 i sangforeningen og ville giftes i september, så han pressede på for at få hus og have i fin stand inden den tid. Han var meget forelsket i sin nye kæreste, der kun var 26 år, og glad for, at hun ville have en enkemand med 7 børn, hvoraf Kurt gik i skole i Gråsten og de tre små var hjemme - den yngste var jo bare 6 år - og senere kom der så 8 nye børn til.

I sommeren 1933 var jeg 19 år og på en udflugt til Kolding med Holgers kolleger købte vi vore forlovelsesringe. Holger ville gerne have givet mig et smykke - ved overarbejde og noget ekstraarbejde havde han tjent noget ekstra. Jeg har jo altid været fornuftig, så jeg spurgte, om jeg ikke måtte få sølvtoj i stedet (til at samle på). Holger, den aldrig smålige, valgte Palmette, det dyreste mønster og gav mig 6 spiseskeer. For første gang fik jeg også nogle dages ferie, som vi benyttede til at cykle rundt i Sønderjylland og besøge gamle venner.

Resten af sommeren gik med at få hus og have i orden - jeg syntes selv, det blev pænt og fik i hvert fald ros af naboerne. Fritid var der ikke meget af, men når Holger var færdig om aftenen med at hjælpe sine forældre i roerne, kunne vi nyde aftenfreden på marken bag kirken.

Far og Marie holdt bryllup og der skulle skiftes med os børn, men da gælden i gården oversteg dens værdi, blev der ikke noget til os.

Min nye plads var hos kaptajn Melchior Paulsen og hans kone Frida i "Æ grav" på Trappen. Ham har jeg aldrig set, for han var ude at sejle i al den tid, jeg var der. Til huset hørte en have på 1 td. land; der var mange slags grøntsager og frugt, så jeg fik lært mange forskellige sorter at kende og syntes, at det var dejligt at arbejde med frugt- og bærplukning. Hen på vinteren syntes jeg, at der ikke var arbejde nok og sagde op, men blev julen over og fik fine julegaver. Den 15. januar flyttede jeg til Avnbøl til familien Brodersen på Egeskovgård - en fin stor gård. Midde Brodersen var kendt som en lige så dygtig som streng husmoder, men jeg bed tænderne sammen og trøstede mig med, at jeg kunne lære meget hos hende. Blandt andet var bagningen et stort kapitel. Aftenen før selve bagningen blev der i fire store trug rørt dej til franskbrød, sigtebrød, boller (de blev tørrede til tvebakker) og kommenskiks. Tidligt om morgenen blev

ovnen tændt, og når varmen var passende, blev gløder og aske raget ud med en våd klud på en stang. Det skulle gå hurtigt med bagningen - vi to piger stod med sækkelærredsforklæder på og tog pladerne ud. Ind imellem fik vi rørt dej til sandkage og marengs - det daglige arbejde skulle jo også passes, så det var en streng dag.

1.marts begyndte hovedrengøringen, den varede til 1.maj - især hovedrengøringen på loftet var ingen luksus, da det vrimlede med rotter. Også svigermoderens aftægt skulle vi tage os af. Havearbejdet var jeg glad for - haven var stor og fuld af forskellige grøntsager bl.a. suram-syre. Pinsedag fik vi kyllingesteg med suramkompot - det smagte herligt, men krævede meget forarbejde med skylning, hakning o.s.v.

Både forældrene og de to sønner havde sympati for den nazistiske tankegang. På den enes værelse var malet slagordet "Helhedens vel går frem for den enkeltes vel". Han blev student den sommer og meldte sig til Frikorps Danmark. I sommeren 1943 døde han ved et vådeskud, fordi han havde glemt at afsikre sit gevær. Hans kiste stod inden begravelsen i gårdens have og ved kisten udtalte hans mor: "Her skal ikke sørges, for han gjorde sit land ære".

Min sidste plads var i Skodsbøl, hvor jeg var til maj 1935. Her skulle jeg hjælpe med at malke, men fik så også en større løn. Nissens, som jeg tjente hos, var rare mennesker. Vi tjenestefolk havde det godt, og jeg lærte meget, bl.a. at ryge i røgeovn og at samle regnvand til vask, det fik sæben til at skumme så utroligt, så tøjret til sidst måtte skylles i almindeligt brøndvand. Også her var forårsrengøringen et kapitel for sig - alle vinduer blev taget af og vasket udenfor i en balje med sæbevand, og gulvet i den fine stue blev skuret hvidt med en halmvisk, dyppet i kalk og sand.

Den 26. maj blev Holger og jeg gift - pengene var små, så brudekjolen blev købt brugt og brylluppet var meget enkelt. Kun den nærmeste familie var indbudt sammen med tre af Holgers arbejds-kolleger med koner - og så naturligvis Hanno. Gaveregnen var ikke stor - bedst var 7 rullegardiner fra Holgers søskende og et kaffestel fra Holgers kolleger på slagteriet.

Astrid Møller og Holger Petersen blev gift i 1935. De flyttede ind i det hus i Adsbøl, Holger en måned forinden havde købt. Privatfoto.

Den 1. april havde Holger købt hus i Adsbøl på Kobberholmvej. Han gav 200 kr. i udbetaling, og vi skulle så betale ca. 30 kr. om måneden - kreditforeningsgælden var på 3000 kr. Det blev en stram økonomi, for Holger havde kun arbejde 4 dage om ugen, det gav 44 kr. - 4 kr. til kontingent. En mindre skattegæld havde han også. Maling og tapetsering ville Holgers bror Walther hjælpe med mod betaling, når vi fik råd, men da efteråret kom, manglede han pengene - det drejede sig om 120 kr. Vi havde da en ugeløn på 60 kr. og ved hjælp af lån fra en kollega lykkedes det at skrabe de 120 kr. sammen. Men så var det også bare om at indskrænke sig på alle måder. Brugsen og slagteren ville give kredit - og for 60 øre nyrer kunne der f.eks. blive en god ret, der strakte til 3 dage. Men familien blev jo hurtigt større - i september kom Margit til verden. Holgers mor kom og hjalp mig efter fødslen. Jeg havde været bekymret for udgiften til jordemoderen, men den hjælp var jo heldigvis gratis. Trods de små kår blev der også råd til en barnevogn - den kostede 45 kr., men det lyk-

kedes Holger ved ekstraarbejde at tjene 30 kr. til udbetalingen. Heldigvis var vinteren mild, så vi brugte ikke mange penge til brændsel - om aftenen sad vi i køkkenet. Aviser eller radio var der ikke penge til - og Holger skulle jo op et kvarter over 5 om morgenen for at komme på arbejde til tiden.

I februar 1936 var jeg gravid med Egon; jeg var lidt ked af, at Margit allerede skulle være storesøster. Egon blev født den 25. november. Det var en streng tid med to små børn, selv om Egon var nem. Holger købte en radio, selv om vi faktisk ikke havde penge til udbetalingen.

Min far kom med et helt slagterisvin som erstatning for, at han havde brugt mine sparepenge. Selv om jeg henkogte kødet og fyldte det på glas, var det jo alt for meget for en lille familie med kun 2 voksne. Flere af glassene sprængtes og måtte kasseres.

Mens jeg lå i barsels seng, kom Holger hjem - han var kommet galt af sted med stikkekniven, som var faldet ned og havde stukket ham på indersiden af langfingeren. Da han viste mig den, løb blodet ud på dynebetrækket. Jeg sagde, at han omgående måtte gå til læge - det havde han nemlig ikke været. Da han havde gået alt for længe med det åbne sår, var det blevet inficeret af svinebakterier, og der gik betændelse i det. Det blev en forfærdelig tid for os. Jeg kogte hver dag varm grød, som blev lagt som omslag på fingeren, og hver anden dag måtte han til læge og der var tale om, at fingeren måtte amputeres. Kort før jul gik der blodforgiftning i såret. Lægen skar hul to steder og endelig kom betændelsen ud, men først efter 2-3 uger var han arbejdsdygtig igen, og da var fingeren stiv. Han fik en erstatning på 766 kr. - det var dog et plaster på såret. Fra sygesikringen fik Holger 29 kr. om ugen. Han mente, at vi skulle have en kakkellovn for pengene, men jeg ville gerne have pengene sat i banken, og kakkellovnen fik vi gennem brugsen, hvor vi kunne betale en del af beløbet med de penge, vi fik i dividende.

Det viste sig at være en god ordning, for da vi købte "Villa Helene", kunne vi låne alle pengene. Det var en god kaution, at vi havde både hus i Adsbøl og penge i banken.

1937 var en skrækkelig vinter, der faldt så megen sne, at alle slagteriarbejderne fra Adsbøl måtte mødes kl.5 ved kroen for at følges ad til arbejde. Hen på foråret fik vi den nye kakkelovn - en hjørnekamin, der kunne give varme til begge stuer og endda lidt af soveværelset.

Min bror Kurt var blevet kontormand på slagteriet og skulle hver morgen bringe direktøren posten. Hjemme var det ikke blevet til morgenmad for ham, men faster Line, der var ung pige hos direktøren, sørgede for, at Kurt fik en kop kaffe. Hun havde lagt mærke til, at hans tøj ikke var pænt holdt i sammenligning med de andre kontoristers. Jeg snakkede med Holger, og vi blev enige om, at når Egon var blevet renlig, måtte Kurt bo hos os mod at han betalte lidt af sin løn. Han var dygtig og intelligent, og da han fik pænere tøj, fik han også mere selvtillid.

Personalet på Graasten Andelsslagteri i 1931. Holger Petersen er nr. 8 fra venstre i øverste række.

Den sommer kom bror Holger på ferie hos os, og han tog børnene med til stranden, så jeg havde god tid til det derhjemme, og Holger syntes selv, at det var den bedste ferie, han havde haft. Det var sådan en fin sommer; og når vi gik bag om kroen, kunne vi hurtigt komme ned til Nybøl Nor og bade.

I 1939 var vi på tur med Brandværnet med skib til Svendborg. Der var lysregatta - møllen og alle store bygninger var oplyste, da vi om aftenen sejlede ud af havnen. Det var et flot syn, en fin afslutning på festdagen.

Men da vi havde sejlet en lille times tid gav det et mærkeligt ryk i skibet. Vi var sejlet ind i en sandbanke på Avernakø. Kaptajnen påstod, at fyret ikke havde virket. Selv efter store anstrengelser kunne han ikke få skibet frit. Inde på Avernakø havde man observeret, at der var noget galt, og man sendte en robåd ud. Kaptajnen bad om hjælp og hen på morgenstunden kom et skib til undsætning. Det lagde sig med stævnen mod vores stævn og ved hjælp af en planke kunne vi komme over i det andet skib. Vi blev sejlet til Aabenraa og kom derfra med bus til Gråsten til stor lettelse for moster Vera, der skulle passe Margit og Egon og skulle have været i skole om morgenen. Hun var overbevist om, at skibet var gået ned, men fik af naboer at vide, at vi ville komme hjem om eftermiddagen.

Tidligt på året 1939 begyndte Holger at tænke på at flytte til Gråsten. Villa "Helene" på Ahlefeldvej var blevet til salg. En af hans kolleger ville også gerne have huset, men da vi jo havde både penge i banken og huset i Adsbøl, var vi i stand til at låne pengene til købet i banken. Vi havde lagt budget og vidste, at vi ville kunne klare at gennemføre det, selvom det blev meget stramt. Vi lejede huset i Adsbøl ud indtil vi solgte det i 1942. Det gav et overskud på 2000 kr., som vi brugte til møbler.

Jeg havde fået arbejde i planteskolen bag ved skovridergården, og den øverste lejlighed i huset blev lejet ud.. Til "Villa Helene" hørte en have med mange gode frugttræer, så jeg kunne sælge en del frugt - bl.a.havde vi et dejligt blommetræ, som havde gjort flytningen med fra direktør Skensveds have via Adsbøl til Gråsten og troligt bar frugt de 16 år, vi boede der.

AABENRAA AMT

Damperen „Hertha“ paa Grund ved Avernakø med 250 Passagerer fra Rinkenæs

Kl. 3 i Nat afhentede „Balder“ de strandede og bragte dem ind til Aabenraa Havn, hvorfra Hjemturen foregik pr. Rutebil

Aabenraa, Mandag.

DAMPEREN »BALDER« kom tidligt i Morges ind i Aabenraa Havn, hvor den skulde hente Statsskolens Elever til en Lyotur. Damperen var imidlertid allerede ved Indsejlingen fyldt med Mennesker. Man skimtede Brandværns-Uniformer paa Dækket og horte Musik fra et Orkester!

De henved 250 Passagerer, der derefter gik i Land i Aabenraa, viste sig at være Rinkenæs friv. Brandværn med Familie, Venner og Bekendte, som paa et noget andet Sted og Tidspunkt end beregnet vendte hjem fra en Søndagsudflugt. De var i Gaar med Sønderborg Dampskibsselskabs Damper »Hertha« taget paa Udflugt til Svendborg og havde i det pragtfulde Vejr haft en dejlig Dag. Ved 21-Tiden var de startet paa Hjemturen, da »Hertha« løb paa Grund i Nærheden af Avernakø. Et Fyr, der ikke var

tændt, skal have været Aarsagen til, at Skibet kom ud af Sejlrenden og pludselig sad fast.

Der var ingen Mulighed for at komme fri, og medens man traf Forberedelser til at komme i Land og saa telefoneret efter Hjælp, og underrettet Familierne derhjemme i Rinkenæs, beredte man sig paa at tilbringe Natten ombord. I det smukke Vejr gik det udmærket, og ved 3-Tiden ankom Damperen »Balder« til Strandingsstedet og tog »Hertha«s Passagerer med sig til Aabenraa. Herfra skulde man saa se at komme hjem til Rinkenæs, men det varede ikke saa lidt Tid, inden man fik et tilstrækkeligt Antal Rutebiler tilvejbragt. De mange forsinkede Udflugtsrejsende opholdt sig derfor temmeligt længe paa Havnen her, og det blev op paa Formiddagen, før man naaede hjem til Rinkenæs efter den alt for begivenhedsrige Tur.

Holger ordnede forhaven med græsplæne og rosenbed. Til huset hørte en veranda, som vi havde megen glæde af. Senere fik vi en køkkenhave oppe ved ringriderpladsen og fra den fik vi store mængder af alle slags gode grøntsager samt jordbær og hindbær - hindbærrene var så fine, at hjemmebageriet, der lå på Ahlefeldvej dengang, kunne bruge dem som "flødebær". Det hjalp også på økonomien, at jeg kunne sy tøj. Af en veninde, der var flyttet til Tyskland havde jeg fået en symaskine, og jeg syede alt tøj til børnene og mig selv - sengelinned m.m. syede man jo også selv dengang.

På den tid var der i Gråsten to butikker med metervarer - det var "Magasin", den var nu for dyr og fin for arbejderfolk og Uldall Jessens butik i Jernbanegade, hvor hylderne bugnede af metervarer af alle slags - indtil vi var kommet et stykke hen på krigen; da begyndte knapheden at melde sig. Jeg har altid haft den regel, at vi alle skulle have 6 sæt undertøj - 4 med i hver storvask, et sæt på kroppen og et til, hvis der skulle ske noget uventet - og så længe Kurt boede hos os, var han også med i den turnus. Jeg syede selv slagteritrøjerne, trevlede gamle striketrøjer og sokker op og strikkede nyt. Fra slagteriet fik vi noget uld, som jeg selv skulle vaske og spinde.

Søstrene Olga og Astrid med Egon og Margit på Ahlefeldvej ud for villa »Helene«. Privatfoto.

Det var ikke særlig pænt, men i hvert fald fik Holger en varm trøje og nogle arbejdssokker. Slagteritrøjerne måtte hele tiden lappes på grund af Holgers arbejde med "at trække bovblade". Udskæringen af kødet skete ved hjælp af en sele, hvis spænde konstant sled hul på trøjen. Der skulle en vis snilde til dette arbejde. Holger lærte også at lave kejsersnit på en ko, så en levende kalv kunne tages ud efter koen var skudt. Holger fortalte tit om arbejdet, og selv om det var forbudt, løb børnene en del på slagteriet og fulgte med i deres fars arbejde. Ved juletid gik Holger ud og slagtede for folk og hjalp også med ved udskæringen. Et år slagtede han en so og en ko på "Buskmose". Oksekødet blev hængt op i tårnet og lufttørret, man havde jo ikke frostboks dengang. Ekstraarbejdet betød, at vi altid havde lidt ekstra til jule- og fødselsdagsgaver, f.eks. cykler til børnene. Efterhånden havde de fået en del legekammerater. Engang var de havnet ved den tyske roklub og begyndte at kaste med sten mod ruderne, og politiet kom bagefter og afhørte dem. Egons ven Henry havde slået nogle vinduer i stykker, men hans fars forsikring betalte for skaden.

Senere blev Margit blåmejsje og Egon ulveunge og sommetider blev der også holdt møder hos os. Den første uniform fik vi af fru Svend Johansen; jeg ville gerne betale for den, men fru Johansen sagde, at jeg jo altid kunne give kaffe. Hun var nok klar over, at arbejdsfolk ikke altid havde det altfor rigeligt. Jeg havde været til møde hos fru Johansen og var kommet med i D.K.B. (Danske Kvinders Beredskab) hvor vi lavede spædbørnstøj. Engang var jeg også til møde i oberst Paludan Müllers hjem, som tyskerne senere brændte ned.

I 1941 og 42 begyndte varerne at blive sparsomme. Næsten alt var rationeret. Jeg kunne altid få rationeringsmærkerne til at slå til - vi havde jo så mange grøntsager og frugter fra egen have. Hver uge fik vi en stor pakke rygben fra slagteriet. De fyldte min største gryde og gav en rigtig god suppe. Dagen efter kunne der også blive til "pillesuppe". Risengryn var det umuligt at få, men så fik vi "grubbegryn"; det var hele hvedekorn - hvis de blev sat i blød og kogt, blev de rigtig gode - både til supperis og ris a'lamande.

»Dansekvindernes Beredskab« i Gråsten. Astrid Petersen ses helt til venstre i anden række.

Fisk fik vi en gang om ugen, sild kostede 60 øre - torsk og skruber lidt mere, men trods alt billige retter, når ugelønnen var ved at svinde ind. Som krigen fortsatte, blev rationeringen stadig skrappe-re. En gang imellem kunne man få snaps, hvis man selv medbragte flasker og var villig til at stå i kø langt hen ad gaden, men køkultur havde vi, der blev aldrig skubbet, man holdt pænt sin plads i rækken.

Hvert år havde forbundet fest mellem jul og nytår. Om eftermiddagen var der fest for børn og forældre med juletræ, julemand og godteposer til børnene, der naturligvis var i fineste stads. Om aftenen var der fest for de voksne med dans - begyndende med polonaise og senere på aftenen et traktement. Også Brugsen holdt fest - den foregik om efteråret og startede med generalforsamling, hvorefter der var kaffebord, fulgt af bal til kl. 1.

I biografen var vi også engang imellem, men ellers havde vi jo ikke råd til de store fornøjelser. Engang var vi dog til en teaterfore-

stilling på Kurhotellet. Blandt de medvirkende var Bodil Kjer, Ebbe Rode, Mogens Wieth og Clara Pontoppidan - det var en stor oplevelse og jeg, der nok altid har været temmelig impulsiv, klappede, så min mere jordbundne mand lagde en beroligende hånd på min skulder.

Den 21 maj 1944 oplevede vi det forfærdelige drama omkring oberst Paludan-Müllers kamp mod tyskerne på nært hold. Holger kunne ikke dy sig, han løb gennem Vandholmen og forbi apotekerens have og så derfra det hele på nært hold - også at der blev stukket ild på huset. Den dag blev alt arbejde nedlagt og alle butikker lukkede i demonstration.

I slutningen af krigen blev der sat brandvagt på slagteriet, fordi man havde en formodning om, at det ville blive bombet. Slagteriet var tvunget til at levere kød og flæsk til tyskerne og levende dyr blev også sendt til Tyskland. En aften blev der smidt lysbomber over slagteriet, i 10 minutter var alt oplyst - der skete imidlertid ikke mere.

Der blev aldrig bombet i Gråsten by - i omegnen faldt nogle bomber, kastet af de engelske fly, der blev forfulgt af tyskerne. Jeg mindes også den 29. august, da regeringen blev afsat. Vi var på ferie på Kegnæs og skulle hjem dagen efter, men Holger ville hjem, da det forlød, at broen ved Sønderborg ville blive spærret. Selv om det forlød, at der skulle "Passierschein" til for at komme over broen, mente Holger, at vi skulle prøve uden. Vi blev godt nok standset af soldater, der ville se vores bagage, men jeg fortalte dem, at den indeholdt "schmutzige Wäsche", så vi kom uden større gennemsøgning over broen og nåede sikkert hjem til Gråsten, selvom der også her var afspærring uden for byen.

I 1955 var tiden i Gråsten forbi. Vi solgte villa »Helene« og flyttede midlertidigt til Sønderhav, mens vi byggede hus i Kruså. I 1954 var Holger gået i kompagniskab med Hans Tietje, og de startede Kruså Betonvarefabrik ved Korsvejen i Kruså.

Retsvæsenet i Gråsten efter 1920.

Sven Kjems har været sagfører i Gråsten siden 1948 og har haft egen advokatfirma siden 1952. I disse 2 artikler redegør han for retsvæsenets og politimyndighedens udvikling efter genforeningen og til i dag.

Da man i 1920 ved genforeningen skulle indføre dansk lovgivning om retsvæsenet i De sønderjyske Landsdele, kunne man ikke blot gå tilbage til forholdene før 1864. For i 1916 havde man i Danmark vedtaget en retsplejereform, der var trådt i kraft i 1919. Reformen bibeholdt ganske vist inddelingen af landet i byrets- og herredsretskredse, men det blev nu dommere og ikke herredsfogeder der skulle dømme. Der blev også etableret politikredse, idet politimesterfunktionen blev helt selvstændig.

Før 1864 var Gråsten tingsted for Lundtofte herred, og myndigheden lå hos herredsfogden. Han var i dette tilfælde tillige birke-dommer i Varnæs birk og justitiarius for de Gråstenske godser. Men under Prøjsens herredømme blev der i 1867 indført et system med amtsretter, som gjaldt til 1920. Gråsten hørte under amtsretten i Flensborg, men havde dog et biringsted.

De sønderjyske Landsdele blev ved en lov af 28. juni 1920 opdelt i 9 underretskredse, alle hørende under den nye Søndre Landsret i Sønderborg. Retskreds nr. 95 kom til at omfatte Lundtoft herred og en del af Vis herred, men allerede ved en lovændring i 1922 ændredes inddelingen på visse punkter, således at navnet nu blev Lundtofte og Nybøl herreder

Af Lundtofte herred hentedes følgende sogne: Gråsten, Adsbøl, Rinkenæs, Kværs, Klipleve, Holbøl og Bov samt ejerlavene Tråsbøl, Grøngrøft og Kiding af Felsted sogn. Af Nybøl herred kom dertil Nybøl og Ullerup sogne og Egersund ejerlav fra Broager sogn.

Fra 1. januar 1923 var Gråsten politikreds sammenfaldende med retskredsen. En ændring heri kom der først i forbindelse med kommunalreformen af 1970

De nævnte sogne og ejerlav udgjorde altså det lille kongerige, som dommeren og politimesteren herskede over, og hvor sagførerne kunne boltre sig.

Da der i 1920 skulle skaffes plads til de nye administrationer, var man så heldig at kunne disponere over Gråsten slot, som staten havde overtaget fra hertugen af Augustenborg. Han fortrak ved fredsslutningen til Schlesien. Her blev der nu plads både til dommerkontor, politikontor og flere boliger til embedsmænd, herunder dommeren og politimesteren. (I øvrigt blev også Gråsten bibliotek anbragt i slottet.)

Denne brug af slottet blev dog forholdsvis kort, idet det nygifte kronprinsepar Frederik og Ingrid i 1935 som en art bryllupsgave fik slottet overdraget til sommerresidens.

Situationen løstes ved at der blev bygget et smukt dommerkontor i Jernbanegade 12. Ved siden af domhuset lå en ældre pompøs villa kaldet Haus Sonnenborg som nr. 10. Den var bygget før 1. verdenskrig af 2 søstre til teglværksejer Hohwü Christensen, Fiskeris. De døde ret hurtigt efter hinanden efter 1930 og huset kom til salg. Det

Dommerkontoret i Jernbanegade blev bygget i 1935 som afløsning for lokalerne på slottet.

lykkedes for staten at erhverve det og det blev indrettet til dommerbolig for Gredsted

Haus »Sonnenburg«, bygget af to søstre Hohwü Christensen, Fiskeris og som staten erhvervede til dommerbolig til H.C.J. Gredsted.

En yderligere bygning (nabo til dommeren) blev erhvervet til politikontor, så nu var hele "justitsen" samlet igen.

I de første 2-3 år efter 1920 blev dommerembedet administreret fra Sønderborg. Det var den konstituerede dommer Arne Thorup, født 1883 i Randers, der fik dette midlertidige embede. Han blev derefter dommer i Als nørre og søndre herreder.

Den 1. januar 1923 flyttede dommer Hans Christian Julius Gredsted ind på slottet og tiltrådte embedet. Han var født i 1884 i Ranum, hvor hans far var præst. Han tilbragte sine første embedsår i København, men kom i 1920 til Sønderjylland, hvor han blev kriminaldommer i Tønder for en kort tid., inden han skiftede til Gråsten.

*Hans Christian Julius
Gredsted, dommer i
Gråsten fra 1923-53.
Billedet er fra før 1935,
hvor dommerkontoret flyt-
tede ud af slottet.*

Dommer Gredsted var en speciel personlighed og gjorde sig stærkt gældende i lokalsamfundet, særligt blandt juristerne. Af statur havde han en militær holdning, og hans tale var brysk. Han havde absolut intet hår på hovedet.

Gredsted var klassisk sproglig student og meget glad herfor. Hans senere fuldmægtig - Ole Jensen - har fortalt mig, at da han søgte til Gråsten, havde Gredsted først indkaldt en anden ansøger til samtale og antaget ham. Gredsted havde imidlertid eksamineret den pågældende så stærkt i latin, at ansøgeren, da han var kommet tilbage, telefonerede til Gråsten, at han var blevet klar over, at han ikke havde kvalifikationerne til det byrdefulde hverv. Så fik Ole Jensen stillingen. Han blev kun eksamineret i Holberg, specielt Den politiske Kandestøber.

Da fuldmægtig Bent Norvang, som også var klassisk-sproglig student, kom til Gråsten, var Gredsted meget glad for, at de nu kunne tale græsk i retten indimellem.

Gredsted ville gerne give indtryk af at være alvidende. Her er en ordveksling fra en sø-sag: Gredsted: "Fuldmægtig Kristiansen, De ved nok ikke, hvad en anduvningsbøje er!" "Nej", var svaret. Gredsted igen: "Åh kaptajn Mathiesen, vil De ikke være venlig at forklare min unge uvidende fuldmægtig, hvad en anduvningsbøje er!"

I en anden sag var gamle Manner-Jakobsen udmeldt som syns- og skønsmand i en sag vedrørende det udbombede badehotel i Rønshoved. Ved afhjemlingen dikterede Gredsted til protokollen: "Syns- og skønsmanden forklarede, at han havde besigtiget rudera." MJ undrede sig og Gredsted forklarede da, at rudera var et godt ord, som MJ burde tillægge sig. (Det betyder "ruiner")

I retten kunne hans optræden som dommer forskrække mangt et vidne. Når han spurgte en person om hans alder, og den pågældende var så formastelig at svare med at oplyse fødselsåret, spurgte dommeren om han ikke selv kunne regne sin alder ud ! Også stillingsbetegnelser var en kilde til dommerens spidsfindighed. På spørgsmålet: Hvad er Deres stilling? måtte man sandelig ikke svare: Landmand. I så fald kom bemærkningen: Det kan jo være alt fra tjenestekarl til godsejer!

Da han i 1953 skulle dømme mytteristerne fra Søgårdlejren (se bogen Det glemte Mytteri), blev de "stakkels" soldater trukket igennem en afhøring, hvor han i den grad viste sin foragt for deres handlemåde, at Ekstrabladet fandt anledning til at sætte sagen på forsiden. Det bevirkede, at selveste landsretspræsidenten fra Viborg kom til Gråsten for at tale dommeren til fornuft.

Overretssagfører A. Faber, der var af et diametralt modsat gemyt, måtte ofte stå for skud til dommerens urimelige udgydelser.

Jeg sad en gang i retten sammen med Faber. Vi var forsvarere i en politisag, der handlede om et bilsammenstød på en bivej i Bov sogn. Politiet påstod, at de to førere havde kørt hurtigere end 50 km/t. Faber anførte, at det slet ikke var muligt at køre hurtigere på den smalle og hullede vej. Hertil svarede dommeren ham: "Nej det tror pokker De ikke kan det i Deres gamle ørkenged !!" Faber var nok lidt tunghør, for han spurgte mig: "Hvad var det dommeren sag-

de?" Det var nok bedst for ham, at han ikke fik det hele med, så jeg hviskede nogle udglattende ord til Faber.

Et særlig godt offer for Gredsteds sarkasme var politifuldmægtig Lützhøft, som havde ansvaret for anklageskrifternes korrekte udformning. I dommerens øjne var der altid fejl i disse. Jeg har overværet begyndelsen til en politisag, hvor dommeren satte en daler (tokrone) på højkant og sagde til Lützhøft: "Denne mønt tilfalder Dem, hvis jeg ikke finder en eller anden fejl". Jeg havde lidt ondt af Lützhøft, for han tabte igen.

Gredsted døde ganske pludselig. Han havde om eftermiddagen haft en politisag i retten. Den drejede sig om en fiskehandler, der i krydset ved Søgård var kørt frem på hovedvejen uden forinden at standse op. Dette havde politiet set.. Gredsted optog sagen til dom og sagde til retsskriveren:

"Det er en arm fiskepranger, han skal ikke betale de 100 kr. som politiet forlanger, men kun det halve. Vi skriver dommen i morgen". Så gik han en tur i byen og efter aftensmaden hjemme faldt han om og var død kort efter. Det blev fuldmægtigens opgave at skrive dommen, og det blev efter dommerens koncept.

Domhuset var et sted med stor aktivitet. Mange små og store skæbner udspilledes her. Den fornemste funktion afvikledes i retssalen, hvor dommeren tog sig af civile sager og straffesager. De skiftende fuldmægtige afløste ham her, navnlig i kriminalretten og færdselsager.

Skifteretten havde et særskilt lokale, som besattes af "skifteforvalteren", som regel også en af fuldmægtigene. Her foretoges dødsboskifter og konkursboer. Fuldmægtigen skulle også tage sig af fogedsagerne, idet det først senere blev almindeligt at autorisere kontorpersonalet hertil. At skulle foretage udlæg er aldrig rart. Bedst var det, hvis skyldneren kunne møde på Domhuset. Men meget ofte skulle advokatfuldmægtigen og fogeden på "udgående" forretninger. Disse kunne i visse tilfælde udvikle sig ret dramatisk

Endelig havde tingbogskontoret en stor plads i huset. Tingbøgerne var placeret i et brandsikret rum, der om natten var lukket med en

Den gamle retssal i Gråsten, som i dag er opstillet i »Den gamle By« i Århus

tung ståldør. Der var ansat en tingbogsfører, men dommeren havde ansvaret for registreringerne. Han skulle underskrive alle de påtegninger, som blev påført dokumenterne. Man gik meget formelt frem efter det gamle system, som kaldes "læsning". Gredsted sad med tingbogen foran sig. Overfor sad eller stod tingbogsføreren og læste op af dokumentet. Gredsted konstaterede så, at det oplæste svarede til tingbogen og underskrev derefter påtegningen

Vort tinglysningssystem bestemmes af en lovgivning fra 1926. Det er baseret på den tidligere prøjsiske praksis, så tingbøgerne indeholdt mange gamle oplysninger fra tiden før 1900. Det var fascinerende at blade i disse store tunge løbsbladsbind og læse de smukt håndskrevne notater om ejerforhold, pantehæftelser og servitutter. For os advokater gik der megen tid med at "tage tingbogsoplysninger".

At være tingbogsfører var fra tysk tid et selvstændigt embede med ankeadgang til dommeren. Man havde til hjælp tingbogssekretærer

og tingbogsassistenter. Stillingerne nedlagdes ved ledighed, hvorefter dommerne ledede tinglysningen.

I Gråsten blev den første tingbogsfører ansat den 1. juli 1920. Det var Hans Nicolai Petersen, der formentlig blev overført fra Flensborg med grundbøgerne for Gråsten. Han fungerede indtil 1942, da følgende episode indtraf:

Retsbudet Niels Andersen kom en dag ind på kontoret og sagde ligeud: "Gid Hitler ville blive ædt af hvide myrer". Petersen hørte denne bemærkning og indberettede til det tyske konsulat i Åbenrå, at der blev fremsat krænkende udtalelser på dommerkantoret i Gråsten. Sagen gik sin gang over København til politimester Bjerre. Han tog en samtale med Gredsted og det lykkedes at få manet sagen i jorden. Internt blev der givet det øvrige personale forbud mod overhovedet at tale med "Stikker-Petersen", som han senere kom til at hedde. Han forlod embedet og blev ansat som "Stimmungsberichter" ved konsulatet. Han fik en dom i retsopgøret - dog næppe for forholdet i Gråsten.

Han blev afløst af tingbogsassistent Heinrich Boysen, som allerede før 1920 havde været ved grundbogen i Tønder. Han var tysksindet, men yderst loyal. Fuldmægtig Ellehauge drillede ham ved at sige: "Boysen, selvom De er tysk, kan De vel nok spise et Kongen af Danmarks Bolche". Når der kom folk "på tingbogen" blev de altid vejledt på en meget venlig måde af Boysen. Samtidig var han meget nøjagtig og pligtopfyldende. Han har aldrig været gift. Man så ham jævnlige efter kontortid til en stille "Bierstunde" på en af kroerne. Han er begravet i Tønder.

Dommer Gredsted havde fra første færd fået tildelt en fuldmægtig, nemlig Carl Jørgen Petersen, som var sjællænder, født i 1894 i Hørby ved Holbæk, student fra Stenhus Kostskole. Han kom som nybagt kandidat til Sønderjylland, først en kort tid i Tønder, men den 1. januar 1923 rykkede han samtidig med Gredsted til Gråsten. Denne stilling beholdt han til 1943. Han flyttede da til Nibe, men allerede i 1949 kom han tilbage til Sønderjylland, nu som dommer i Als nørre og søndre herreder. (Fra 1957-64 ved retten i Sønderborg).

C.J.Petersen deltog flittigt i det offentlige liv. Han blev i 1929 medlem af Gråsten sogneråd og var fra 1931 til 1943 sognerådsformand. Han døde i 1982.

Som "andenfuldmægtig" blev Erik Preben Bøving ansat i 1935. Han blev her indtil han i 1939 blev politifuldmægtig i Tønder, hvor han avancerede til politimester i 1948 - som Danmarks yngste.

Han efterfulgtes i 1939 af Poul Viggo Kristiansen, født 1914, der dog i årene 1945 - 47 fungerede som statsadvokat-fuldmægtig i Sønderborg, inden han begyndte som sagfører i Gråsten.

Da fuldmægtig C.J. Petersen forlod Gråsten i 1943, blev han efterfulgt af Kjeld Ellehauge Hansen. Han var også sjællænder, født i 1911 i Skelskør, student fra Herlufsholm. Han må have gået i en god skole, for magen til hurtig mand skulle man lede længe efter. Hans skrivebord i skifteretten var som regel blæst for papirer. Alle hans sager blev ekspederet så hurtigt som muligt. Han fik også ansvaret for tingbogen. Også her var han hurtig. Til tider kunne man indlevere dokumenter den ene dag og få dem tilbage den næste.

Ellehauge havde deltaget i modstandsbevægelsen i Gråsten. Han var en tid medlem af menigheds-rådet. Endelig var han ivrig bridge-spiller. Hans kollega, Levinsen, harcelerede over, at han i nævnte funktion kunne tillade sig at deltage i bridgeturnering en hel søndag!

Ellehauge kunne nemt hidse sig lidt op. Han havde en dag været inde hos barberen i Nygade, hvor der var opgravning til fjernvarmeledninger. Han så da dyrlæge Jens Møller komme cyklende hen ad fortovet. Ellehauge syntes at det var for groft og gik straks hen til politikontoret og anmeldte det. Så kom der en sag ud af det. Møller nægtede og det kom for retten med krav om bøde.

Ellehauge ville spare dommer Gredsted for sagen og tog den derfor selv en dag, hvor han var konstitueret under Gredsteds fravær. Møller mødte op og ønskede at føre vidner på, at han ikke havde cyklet, men Ellehauge dømte ham til en bøde på 15 kr., da han jo kunne protokollere, at han selv havde set det. Nu så det jo ikke så godt ud, at man både kunne være vidne og dommer, så Møller ankede til landsretten. Denne annullerede dommen og hjemviste sagen

til ny behandling. Nu blev det så Gredsted, der fik sagen, og så kunne Ellehauge føres som rigtigt vidne. Herefter blev Møller på ny idømt bøden på 15 kr.

Senere kom fru Møller ind til politiet og betalte bøden til fuldmægtig Kjær. Men så ville hun heller ikke høre mere om den sag !!

Skæbnen ville, at Jens Møller kort tid efter kørte sig ihjel på landevejen.

Efter at Ellehauge i 3 år havde været konstitueret i Østre Landsret kom han tilbage til Gråsten, men fik i 1954 dommerembede i Frederikshavn, senere i Bogense, for til sidst at blive dommer i Haderslev. Han døde i 1989.

Som afløser for 2. fuldmægtig Poul V. Kristiansen blev Jørgen William Levinsen ansat den 1. februar 1946. Han var født den 20. oktober 1913 i Sorø. Mens Ellehauge var i landsretten i 1948-1951 fungerede han som 1. fuldmægtig. Han kom så til Rødding, men vendte i 1961 tilbage til Gråsten som dommer. (Se senere) I mellemtiden havde dommeren fået en ny 2. fuldmægtig, nemlig Ole Jensen født 1922 i Gilleleje. Han kom som ret nybagt kandidat til Gråsten den 15. november 1948. Da han og jeg var kommet til byen omtrent samtidig og da vi indtog en andelsbolig i hver sin halvdel af et nybygget hus på Kongevej (nr. 18 og 20), fik vi straks et meget venkabeligt forhold, uden at det dog førte til inhabilitet i retlig sammenhæng.

Ole Jensen blev i 1955 af Domstolsstyrelsen sendt på vikaropgaver i Sønderborg m.v., men han var formelt ansat i Gråsten til 1957. Bl.a. havde han en tid været tingbogsfører i Sønderborg, men stillingen blev nedlagt og dermed blev han den sidste af nævnte art i Danmark. Efter et år i landsretten blev han i 1962 retsassessor i Gråsten i en kort periode og senere i Haderslev, Løgumkloster og Kolding. I 1973 fik han en slutstilling som dommer i Fredericia. Han bor nu i Kolding.

Da Gredsted døde i oktober 1953 efterfulgtes han af dommer Frands Gerhard Jensen, født i 1897 i København og kandidat fra 1921. Han begyndte sin gerning i Åbenrå men kom efter 1935 til større byer, København, Esbjerg og Århus. Når han i 1953 valgte at

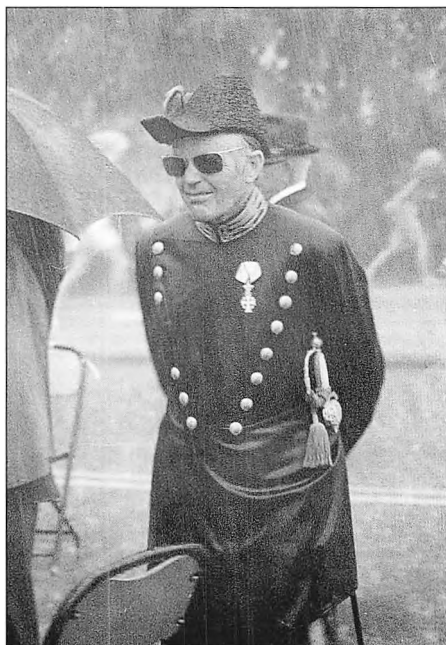
Frands Gerhard Jensen var dommer i Gråsten fra 1953 til sin død i 1961..

søge embedet i Gråsten var det på grund af svigtende syn. Han folte sig også stadig knyttet til egnen fra sin tid i Åbenrå. Når man så ham i dommersædet holdt han altid en kraftig lup tæt op til øjet og dokumenterne tæt til luppen, mens han langsomt læste linie efter linie. Han havde givetvis læst meget på teksterne hjemmefra, men alligevel kunne det være ret langsommeligt at nå igennem et retsmøde. Men han var vores dommer i 7 år, indtil han døde i marts 1961, 64 år gammel. Han blev begravet på Adsbøl kirkegård.

Ellehauges efterfølger i Gråsten blev Thorkil Sanders, født 1915, student fra Sorø Akademi, som var her i 4 år (1954-1958). Han boede på Slotsbakken og havde sommerhus i Kragesand. Han blev dommer i Grindsted. Efter ham kom H.C. Bernth-Andersen, født 1918 i Vordingborg, som var fuldmægtig her i Gråsten i årene 1958-1962 samt i nogle yderligere kortere perioder, indtil han i 1965 konstitueredes i Vestre Landsret for 1 år. Fra 1966 til 1978 fungerede han derefter som retsassessor i Sønderborg, indtil han forlod dommergerningen og nedsatte sig som advokat i Broager. Det blev til en periode på 10 år. Han var da 70 år gammel og kunne i yderligere nogle gode år hellige sig driften af sin lille landbrugsejendom i Busholm på Broagerland. Den har han med kone og 7 børn boet på og drevet i 30 år i alt. Han bor nu i Fynshav.

Året 1961 blev skelsættende derved at Jørgen William Levinsen vendte tilbage til Gråsten og nu indtog dommerembedet. I modsætning til sine to forgængere, der ikke opnåede pensionsalderen, holdt Levinsen ud til sin pensionering i 1983 og oplevede endog at fylde 90 år, inden han døde i 2004.

Dommer Levinsen ved indvielsen af mindestenen for Frederik IX på Slotsbakken i 1973.

Levinsen var ud af dommerslægt, idet hans far Niels Levinsen i 1920 kom til Sønderjylland som dommer i Rødding og i 1923 flyttede til Åbenrå, hvor han virkede til sin afgang i 1953. Moderen Ellen Henriette Grøn havde haft en del af sin barndom i Gråsten, hvor hendes far var forpagter af Magasin du Nord (nu Matas) i årene 1885 til 1892. Han blev da udvist af de tyske myndigheder.

Jørgen Levinsen var således næsten sønderjyde, da han blev ansat i Gråsten i 1946 (se ovenfor).

Han blev boende i Åbenrå og fik efter Gråsten stilling i Rødding. 10 år senere vendte han tilbage til Gråsten og kunne nu indtage dommerboligen ved siden af domhuset.

Det var naturligt, at han som dommer blev formand for både landvæsenskommissionen og husdyrvoldgiftsretten. Han holdt meget af sin dommergerning. En gang omkring 1971 mødte han under et seminar sin kollega Thorkil Sanders, og de talte om pensionen. J.W.L. kunne ikke tænke sig at "hoppe af vognen", før han blev 70, men Sanders erklærede, at han ville gå af som 60-årig. Skæbnen ville, at han fik en blodprop til hjertet og døde få måneder før sin 60 års fødselsdag..

Levinsen var meget nationalt interesseret og deltog ivrigt i debatten bl.a. om det danske skolevæsen i Sydslesvig. Han var i mange år formand for Sydslesvigsk Udvalg. Også Rønshoved Højskole har i en del år nydt godt af hans formandskab.

I Levinsens dommertid blev der ændret på retskredsens grænser. Kommunalreformen i 1970 fik til følge, at retskredsen skulle omfatte hele kommuner. Derfor blev Ullerup, Nybøl og Egersund fra 1. januar 1973 lagt tilbage til Sønderborg ret, medens hele Lundtoft kommune (i folkemunde: banankommunen på grund af dens lange form) nu kom under Gråsten ret.

Da Levinsen i 1983 som 70-årig måtte holde op, havde han i nogle år boet i sit eget hus i Alnor, mens dommerboligen i Jernbanegade stod tom med henblik på nedrivning.. Dette skete i forbindelse med, at også domhuset faldt for tidens tand. Politikontoret var for længst flyttet til den tidligere tyske skole på Kongevej og nu skulle retsvæsenet også flytte derud. Den fælles politi- og retsbygning blev taget i brug i 1985, og på de ryddede arealer opførtes andelsboliger, der meget naturligt blev døbt Domhusparken.

Mens Levinsen var dommer, kom der flere og flere kvinder ind på arbejdsmarkedet. Også domstolene skulle få det at mærke. I 1965 blev Bernth-Andersen efterfulgt af en kvindelig jurist. Det var Solveig Madsen, født 1923 i Kolding. Hun havde i nogle år været fuldmægtig i Vestre Landsret og fik nu stillingen som retsassessor i Gråsten. Det blev en uhyre flittig og samvit-tighedsfuld hjælp at få for dommeren. Selv om retskredsen i udstrækning ikke hører til de største i landet, havde den i kraft af sin beliggenhed ved grænsen et forholdsmæssigt stort antal kriminalsager som f.eks. narkotika- og

menneskesmugling. Solveig Madsen var meget stærkt belastet på grund af det store antal af ret besværlige sager. Hendes domme blev ofte appelleret til landsretten, hvor de fleste blev stadfæstet men dog også en del ændret. Jeg har hørt hende udtale: "Ja jeg kan lige så godt afsige dommen med det samme, for den bliver jo nok ændret af landsretten alligevel !" Hun holdt dog ud til sin pensionering i 1993.

Som man kan forstå, var der til stadighed stor aktivitet i Domhuset. Foruden dommeren og assessoren mødte man travle men venlige assistenter. Hans Thomhave skrev referater i retsbøgerne og havde i en periode ansvaret for tingbogen. Desværre døde han pludselig, mens han var sendt på kursus. Efterhånden så man næsten kun kvindelige ansigter. I mange år var det Gretchen Koch, der stod for at få berammet de talrige sager til tidspunkter, der passede både dommer, anklager og forsvarer. Det kunne være lidt af et puslespil, når man samtidig skulle følge et strengt pålæg om at holde sagsbunkerne nede. Sideløbende arbejdede Lis Nielsen med dødsbobehandlingen i Skifteretten. Til sidst blev også tingbogen erobret af kvinderne, først Inger Eskildsen, siden Bodil Morville og Inge Levinsen.

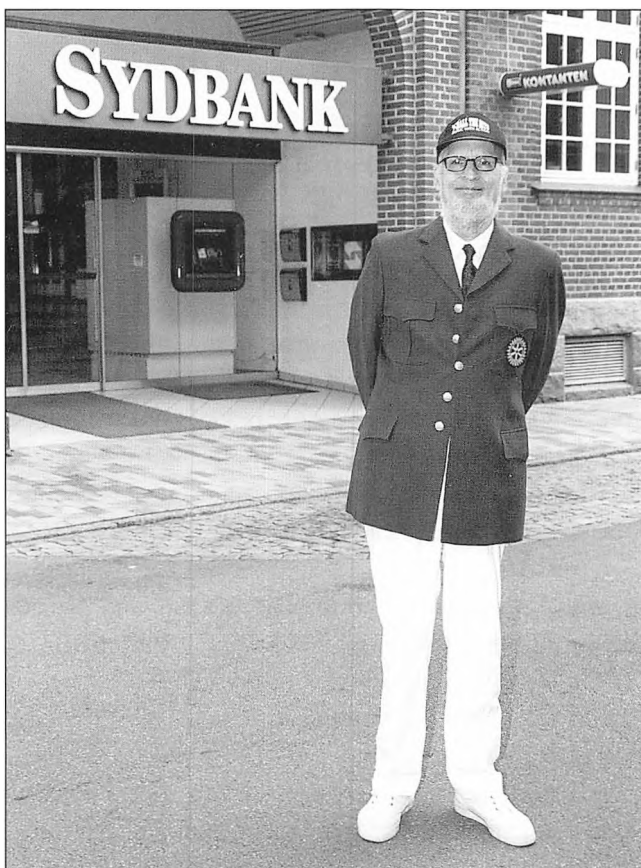
Med dommer Levinsens afgang i 1983 gik retten igen en ny tid i møde. Der taltes om, at antallet af underretter skulle indskrænkes, hvorved Gråsten måske skulle sammenlægges med retten i Åbenrå eller i Sønderborg. Levinsen blev dog afløst af Niels Schoubye (født 1941 i Viborg). Han kom hertil fra Sæby og var her fra 1983 til 1986, da han rejste tilbage til Sæby. Efter ham fulgte Karsten Juul-Dam (født 1945). Han sad i embedet til 1990 og kom herfra til Brønderslev. Den foreløbig sidste dommer er nu også en kvinde, idet Lilian Hindborg (født 1941) er dommer i dag (2005).

Hvordan fremtiden tegner sig, ved vi stadig ikke.

Træk fra mine Gråstenerår

Oscar Geismar Haarder er født i 1932 i Askov , hvor hans forældre var lærere på højskolen.

I 1941 købte hans far Hans Haarder Rønshoved højskole. Oscar Haarder startede som bankelev, gennemførte et studium i nationaløkonomi og virkede derefter som højskolelærer. I 1958 kom han og hans kone Martha som lærere til Rønshoved. Fra 1967 var Oscar Haarder forstander her, først 10 år sammen med faderen og derefter 10 år alene til pensioneringen i 1987.

Som mine 5 søskende blev det, blev også jeg hjemmeundervist i 5 år. Jeg havde 4 fag: Historie, bibelhistorie, regning og dansk. Ofte foregik undervisningen på den måde, at min far gav os nogle spændende bøger, specielt i historie. Jeg kan endnu huske, hvordan hårene rejste sig på mit hoved, da jeg læste om den franske revolution og guillotinen, som faldt ned igen og igen. Min mor havde så dansk med os. Regning måtte vi selv finde ud af. Vi havde det meget frit, og var vejret dejligt, gik vi i fjorden i stedet for at lave skolearbejde.

Men når det var så dejligt, hvorfor fortsatte vi så ikke med hjemmeundervisningen resten af skoletiden? - I mit tilfælde slog det hovedet på sømmet, at Erika, nabokonen, sagde til en anden nabokone: "Søj mæ, hvorfor ska' de højskolebøen aller i skoel?" Nabokonen hviskede tilbage: "De ka' nok it klar et!"

Når folk i Rønshoved troede det, blev jeg gal i hovedet, for jeg vidste, at jeg ikke var dum, hvilket jeg gerne ville bevise. Min bror Andreas, som er to år yngre end mig, havde det på samme måde. Så vi troppede op hos mor og far og spurgte, om vi ikke nok måtte komme i skole. Mor var nok lidt bekymret, men far syntes, det var en glimrende ide, for så slap han for at undervise os, og han slap også for at sætte den yngste højskolelærer til at have timer med os. Dette job opfattede lærerne på højskolen som en straf og var bestemt heller ikke spor behageligt, for magen til frække fyre som Andreas og mig skulle man lede længe efter, siger en af lærerne dengang, Aage Rasmussen, den dag i dag. Derfor bad Aage om mere i løn som en slags kompensation. "Du kan ikke få mere i løn, for du er ikke mere værd!", svarede vor far ifølge Aage. Så også Aage følte sig godt tilpas den dag efter sommerferien, da Andreas og jeg startede i Graasten kommunale Mellem- og Realskole - Andreas i 1. Mellem og jeg i 2. Mellem. Vi var jo noget beskyttede hjemmefra, hvilket medførte, at vi ikke blot blev mobbede - vi fik regulære tæv af såvel kammerater som lærere.

Min far syntes, det blev lidt dyrt i briller og skrev til inspektøren: "Oscar trænger uden tvivl til de lussinger, han får, men sig lige til

lærerne, at de skal bede ham tage brillerne af først, for det bliver lidt dyrt i briller". Det var en god ide, for så blev jeg ligesom lidt forbedret på det, der skulle ske.

En af lærerne var en meget stor demokrat, for han spurgte mig inden afstraffelsen om, hvilken side jeg ville have lussingen på. Se, dét kalder jeg for demokrati!!! Men ikke desto mindre var det en god skole, hvor vi lærte meget. Lærerne var dygtige, men meget særprægede. Det var så meningen, at vi efter mellemskoleeksamen skulle starte i 1. G. på Sønderborg Statsskole. Vi var begge tilmeldt, og Andreas startede som planlagt. Men jeg ville ikke gå i skole mere! Min mor måtte med sorg i sinde ringe til den elskelige rektor Egeberg Jensen, som beklagede, at jeg ikke ville i gymnasiet.

Noget skulle jeg jo lave - men hvad? Så skete det, at jeg i den lokale sprøjte så en annonce, hvori Sydbank (dengang Graasten Bank) søgte en bankelev. Det var lige mig: Pænt tøj og slips på hver dag - og indflydelse på folks økonomi. Hvem ved, måske kunne jeg ende mine dage som en respektabel bankdirektør? Jeg søgte stillingen og fik den.

Det første år arbejdede jeg på hovedkontoret. Der var to direktører: Anker Nissen og Hans Christensen. Min bedste ven og kollega var Gustav Christensen (senere administrerende direktør for hele Sydbank koncernen) - som desværre gik bort alt for tidligt.

Nissen og Christensen supplerede hinanden godt - vidt forskellige, som de var. Nissen havde de store ideer og visioner og slog ud med armene, mens Christensen var mere eftertænksom, tilbageholdende og ofte kritisk. Tit var de to uenige og diskuterede højlydt. Så gjorde Gustav det, at han bad dem gå ind på kontoret bagved, så kunderne ikke skulle høre dem. F.eks. kom Nissen en dag glædestrålende ind og råbte: "Nu har jeg købt Krusaagård!", hvortil Christensen vrissede meget bestemt: "Det vej æ no it, om æ kan gå mæ te!" I dette tilfælde (som i de fleste andre) fandt de to dog frem til en forståelse og til en fælles løsning på problemerne.

Indbyrdes snakkede personalet (ca. 30) sønderjysk, og overfor kunderne fik jeg at vide, hvem jeg skulle tiltale på sønderjysk og

Graasten Bank 1949

hvem på rigsdansk. Dog begyndte og sluttede vi altid en ekspedition med et "mojn" - var vi en sønderjysk bank, eller var vi det ikke? Jeg var meget glad for, at jeg i årene forinden havde lært at tale et respektabelt sønderjysk (det syntes jeg i hvert fald selv, jeg gjorde). Og jeg har altid så godt kunnet lide det sønderjyske sprog, fordi det er varmt og charmerende og gør det svært at være selvhøjtidelig. Og gennem sproget værner vi om identiteten.

I mit første elevår bestod mit arbejde i at ekspedere og bogføre. Min arbejdsdag kunne være således: Fru Petersen fra Palæet kom for at hæve 30 kr. på sin konto. Jeg udfyldte et bilag med beløb og kontonummer, som fru Petersen skrev under på, hvorefter hun fik de 30 kr. Så tog jeg en af de meget tunge protokoller, som stod på gulvet, og baksede den op på skranken, bladrede frem til kontonummet, trak de 30 kr. fra og fremførte den nye saldo. Ned med protokollen igen. Vi stod alle op ved skrankerne hele dagen (bortset fra direktørerne, som havde stole at sidde på!). Jeg lærte mange men-

nesker at kende og var god til at snakke med folk (syntes jeg selv). Problemet var, at når det gik stærkt med ekspeditioner og bogføring, kunne det ske, at jeg kom til at skrive beløbet i den forkerte kolonne. Men så en dag kom min gode kollega Iver Wind og sagde til mig: "Do ska bare haus, lille Oscar, te debet er eue ve æ vinne!" Det var i sandhed et godt råd.

I mit næste elevår var jeg først et halvt år i filialen i Kruså, hvor jeg vekslede valuta i stor stil, og derpå et halvt år i filialen i Padborg, hvor jeg fik indblik i vognmandskørsel, spedition m.m. Da jeg derpå kom tilbage til hovedkontoret, gik jeg lige ind til direktørerne og sagde, at nu havde jeg været ansat i firmaet i 2 år og følte mig kvalificeret til at få min egen bank at bestyre! Pinlig tavshed, hvorpå direktør Christensen spydigt bemærkede: "De sætter nok ikke Deres lys under en skæppe?" - "Nej", svarede jeg frækt, "for så går der bare ild i skæppen!"

Jeg troede, jeg efter den opførsel var blevet fyret på stedet. Det skete ikke. Tværtimod. Dagen efter kom Gustav og sagde, at nu havde man talt om sagen og kunne tilbyde mig bestyrerstillingen i filialen i Felsted indtil videre - idet den faste bestyrer havde pådraget sig et kompliceret lårbensbrud. Jeg sagde ja tak og tilbragte så det næste halve år i Felsted, hvor jeg tog mig af alskens bankforretninger. Mit store problem var, når der blev foretaget uanmeldt kasseeftersyn, men heldigvis kunne jeg i god tid inden se direktør Christensen og kasserer Kræmer komme kørende nede på parkeringspladsen, så jeg nåede - for en sikkerheds skyld - at lægge 300 kr af mine egne i kassen. Kræmer talte pengene og Christensen gennemgik regnskabet. "Det er mærkle, der er 300 kr. for møj i æ kas", sagde Kræmer. "Der må ve jen, som hær glemt dem", sagde jeg. Vi blev så enige om, at hvis ingen kom efter pengene, skulle de gå i "æ kaffekas", hvor de nu ikke fik lov at ligge ret længe!

Det næste halve år var jeg bestyrer i filialen i Holbøl, fordi bestyreren her skulle på barselsorlov. Hurra for kærligheden! En dag kørte jeg på min nyerhvervede knallert (af mærket Diesella - med en rulle på baghjulet) til Holbøl via hovedkontoret i Gråsten, hvorfra jeg i

min mappe medbragte kr. 40.000,- i 10 kr. sedler (Det var rigtig mange penge dengang). Men da jeg nåede banken i Holbøl, var mappen væk! Den måtte undervejs være hoppet af bagagebæreren. Aldrig før eller siden har jeg været så hed om ørerne! Jeg kørte tilbage, og tænk - midt i mellem Holbøl og Hokkerup lå mappen nok så nydeligt i grøften! Ellers oplevede jeg ikke så meget sindsoprivende i Holbøl - bortset fra, at hun fik tvillinger!

Som færdiguddannet bankmand måtte jeg konstatere, at min tidligere skoletræthed nu var forsvundet som dug for solen, og jeg fik en vældig lyst til at studere nationaløkonomi - "å som bekjen blyver man aller få gaml te å læe nou". Nu manglede jeg så den studentereksamen, jeg ikke ville have i sin tid. Jeg måtte indhente det forsumte, og heldigvis er der noget, der hedder kursus. Herefter studerede jeg økonomi, og efter vel overstået eksamen startede Marta og jeg som højskolelærere på Ryslinge Højskole. Selv om det var mit økonomiske studium gennem en årrække, som havde givet mig det meste af den teoretiske viden, jeg var i besiddelse af, blev jeg på Ryslinge hurtigt klar over, at det i mit virke på en højskole var en stor ballast, jeg fik i mine bankår. Jeg fik i disse år kendskab til forskellige samfundsforhold og lærte alle mulige slags mennesker at kende, hvilket hjalp mig som højskolemand og gjorde det lettere at bevare jordforbindelsen.

Festen for herredsfoged Hother Smith

Af Ulla Brusch, født 1938 i Gråsten.

En årelang historisk interesse har medført, at jeg også har beskæftiget mig med slægtshistorie, både min fars slægt i Sønderjylland og min mors slægt i Vendsyssel. Min mands familie opfordrede mig på et tidspunkt til at skrive om de grene af familien, der har en særlig tilknytning til hertugdømmet Slesvig.

Hother Smith, min mand Thorkil Brusch' oldefar boede i en årække i Gråsten. Han var født den 22.3.1821 i Sønderborg, søn af læge Henrik Smith, som i 1800 blev skibskirurg og som sådan deltog i slaget på Københavns Red den 2. april 1801. I 1808 kom faderen efter kirurgisk embedseksamen som regimentskirurg til Augustenborg ved hertuginde Louise Augustas Livjægerkorps. I 1815 etablerede han sig som praktiserende læge i Augustenborg og flyttede i 1822 til Sønderborg, hvor han praktiserede indtil 1842. - Hother Smith blev i 1839 student fra Sorø Akademi, hvor han bl.a. havde B.S. Ingemann som lærer. I 1845 blev han juridisk kandidat fra Københavns Universitet og var manuduktør, indtil han i 1848 blev konstitueret politimester i Haderslev og senere herredsfoged i Frøs og Kalvslund herreder, hvorfra han fjernedes af de tyske tropper. I 1849 auditor i arméen samt aktuar for Flensborg amt. Hother Smith beklædte fra november 1851 til december 1862 embederne som herredsfoged i Lundtoft Herred, birkedommer i Varnæs Birk og justitiarius for de Graastenske Godser.- Da det rygtedes på egnen, at H. Smith var udnævnt til dommer i Appellationsretten, øverste retsinstans for hertugdømmet Slesvig i Flensborg, ønskede en kreds

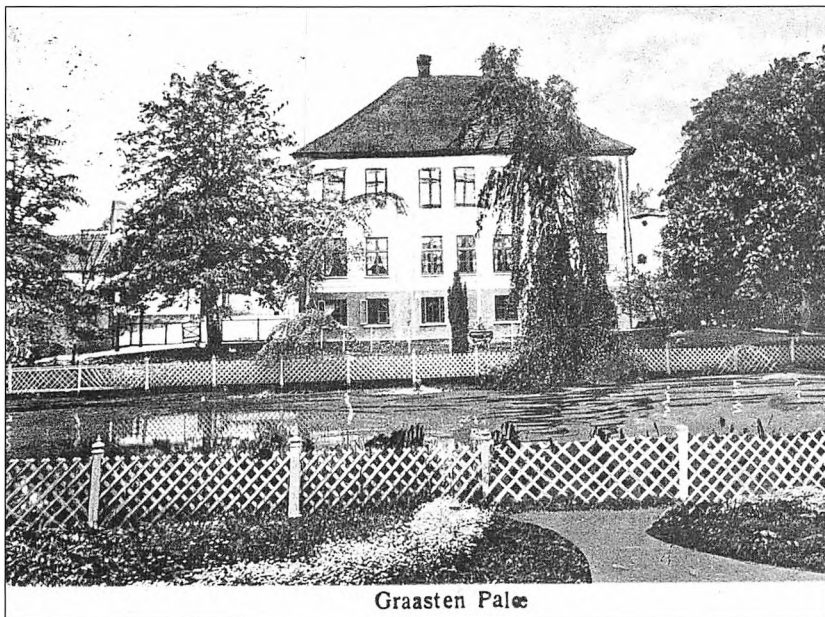
*Herredsfoged Hother Smidth
1821-1902*

af borgere at afholde en fest til ære for herredsfogden.

Avisen "Dannevirke" bragte den 3.2.1863 et særdeles fyldigt referat af begivenheden, der fandt sted den 30.1.1863. Dele af referatet følger her:

" Kl. 4 samledes man hos gæstgiver Lorenzen, (nu "Den Gamle Kro") hvorfra alle deltagere med Dannebrogspaner og musik i spidsen i festligt optog drog igennem den med flag smykkede lille bys gader til herredsfogdens gamle bolig, det såkaldte palais. Her opstillede forsamlingen sig i en halvkreds, medens en deputation afhentede hædersgæsten, der modtoges med rungende hurraer og ligeledes i optog førtes til det med kongens portrætstatue, flag og kransede prydede festlokale, som var blevet udvidet ved at nedrive et skillerum. Ved måltidet herskede en livlig, munter og grunddansk stemning, og en mængde skåltaler afvekslede med fædrelandske sange, medens enhver skål ledsagedes af kanonsalut fra skovbakkerne udenfor."

Palæet set fra haven, der strakte sig helt over til det område, hvor Jernbanegade senere blev anlagt.

Talernes lange række indledtes med, at sognefoged Toft, Adsbøl bød velkommen og gav ordet til købmand Ditlevsen, Gråsten, som udbragte en skål for "vor elskede konge". Næste taler var sognefoged Petersen, Hostrup, som holdt festtalen for æresgæsten. Efter at etatsråd Smith havde takket for den store glæde, forsamlingen havde beredt ham, holdt en markant personlighed, pastor Mørk Hansen, Felsted nu en tale, hvis indhold er refereret således: " Mørk Hansen havde som alle embedsmænd i kredsen haft rig lejlighed til at erfare, hvor godt det er at have en herredsfoged, der ikke blot er en udmærket jurist med fuldstændig kendskab til Slesvigs udviklede lovgivning, med et sundt og klart blik, med en sikker og skarpsindig dømmekraft, men som dermed forener den største retfærdighed, ærlighed og uegennyttighed. Det var dog ikke nærmest som embeds-

mand, han ville takke embedsmanden, thi dertil havde han ingen fuldmagt, men det var som dansk mand, han ikke kunne andet end takke den danske mand, den danske slesviger Hother Smith, fordi hans troskab, hans fædrelandskærlighed altid og allevegne havde stået sin prøve, uden vaklen, uden halten, uden afvigelse fra den lige og rette vej. Derfor, mente han, måtte det nødvendigt høre med til denne fest at udbringe et leve for vort fædreland. - Nu var omsider tiden kommet, da enhver dansk mand, som ikke var slagen med blindhed, og især enhver tro slesviger kunne se, at enten måtte vi blive preussere, eller vi måtte vedblive at være danske, sønner af det Danmark, hvis grænse er ved Ejderen."

Købmand Ditlevsen talte for modersmålet og mindedes den tid, da alt, hvad der ville være fint og fornemt her på Gråsten skulle tale tysk. Grev Moltke-Hvidtfeldt af Gråsten talte for Dannebrog, og apoteker Henningsen, Gråsten ville som sønderjyde og som sønderjyden Smiths bysbarn udbringe en skål for enhver sønderjyde, som ikke skammede sig ved at kaldes, hvad han var. Degnen Olsen, Gråsten mindede forsamlingen om dem, der først og fremmest skulle lære os at elske vort modersmål og udbragte en skål for kvinden.

En kedelig episode opstod, da læge Brieger udbragte en skål for forhenværende købmand Ahlmann med den motivering, at Ahlmann ikke blot var den ældste i forsamlingen, men også den, der havde gavnet Gråsten mest. Og referenten fortsætter: " Når man nu erindrer, i hvilken retning hr. Ahlmanns politiske virksomhed er gået, og at netop vor æresgæst, etatsråd Smith, som herredsfoged har måttet virke hen til, at denne virksomhed kunne hæmmes, idet købmandsprivilegiet blev hr. Ahlmann nægtet, (Da Ahlmann, der gennem årene havde haft hertugens støtte til sin handelsvirksomhed, i 1854 søgte den danske regering om forlængelse af koncessionen til den engros- og detailhandel, som han havde opnået i 1834, fik han afslag. Herredsfoged Smith skrev i protokollen, at Ahlmann ikke var berettiget til fortsat koncession, og at han fra næste dag skulle stoppe med al handel, som gik ud over, hvad en landhøker havde tilladelse til.. Efter afståelsen af Sønderjylland i 1864 fik han sine rettigheder til-

bage.) - så vil man kunne danne sig et begreb om hr. Briegers taktløshed, der ingenlunde kunne undskyldes dermed, at Ahlmann er en venlig og tjenstagtig mand, som mange af egnens beboere, blandt hvilke meddeleren, have personlig godhed for.

Da nu hr. Brieger med stor sikkerhed rettede denne opfordring til forsamlingen, og denne for at undgå skandale og for ikke at såre den gamle mand, som jo var ganske uskyldig i demonstrationen, lattede sig for at klinke, rejste sig også den gamle bonde Rasmus Jessen af Hostrup og bemærkede højt og tørt, at Ahlmann kunne være god nok til sin brug, "men han havde altid været en stor tysker". - "Hvem siger det?" råbte da doktor Brieger med fuld stentorstemme. Kammerherre Heltzen svarede herpå: "en gammel mand", hvortil Brieger igen råbte: "som altså vel er utilregnelig". Men nu hævdede Rasmus Jessens sognepræst, pastor Poulsen, med stor alvor sin stemme og erklærede, at den samme gamle mand, rimeligvis den ældste i forsamlingen, var en hæderlig og forstandig olding, hvis troskab havde stået sin prøve, da det gjaldt, og som vel ligeså godt kunne have ret til at have en mening i denne forsamling som enhver anden. Så endte da denne scene, idet forsamlingens fleste medlemmer drak et glas både med Rasmus Jessen og med Ahlmann; men endnu efter måltidet vedblev hr. Brieger med heftighed at forfægte sin sag, som om der var sket ham en stor uret."

Til slut udtalte Smith endnu engang sin tak til hele forsamlingen, som på pastor Mørk Hansens opfordring besvarede med "et rungende leve for etatsråden, hvorefter måltidet hævdedes under kanonerens torden"! Da alle under festen ville drikke glas med æresgæsten, fik han uheldigvis vel meget, så hans venner måtte støtte ham, da de fulgte ham hjem til hans bolig!

Ovenstående beskrivelse af denne fest kan i dag forekomme overdreven højstemt, men i lyset af de stærke spændinger, der på den tid var - ikke alene mellem dansk og tysk, men også for så vidt angår uenigheden om Ejderpolitikken kontra Helstatspolitikken - må vist konkluderes, at følelserne virkelig var meget stærke og markante.

Da Hother Smith måtte forlade sit embede som appellationsråd ef-

ter nederlaget i 1864, beklædte han flere embeder, indtil han fra 1874 og til sin død i 1902 var assessor i Højesteret i København.

Hother Smiths søster, Helga Smith modtog i 1865 et hæderstegn i guld, en broche med indgravningen: »Ædel daad glemmes ei« for sin indsats med at pleje sårede danske soldater i 1864.

En af Hother Smiths søstre, Helga Smith, der boede i Flensborg, var efter nederlaget på Dybbøl den 18. april 1864 meget virksom med at passe og pleje de mange hundrede sårede danske soldater, som blev bragt til Flensborg. Hendes indsats blev bemærket, for i 1865 modtog hun sammen med 25 andre kvinder et specielt fremstillet hæderstegn i guld, som beskrives således: Chr. d. IX navne-ciffer i gennembrudt arbejde, omgivet af en bred kronet spænderem, hvor "Ædel daad glemmes ei" er indgraveret. Brochen er med en nål sat på et bredt Dannebrogsbånd.

Et andet eksempel på familiens nationale ståsted før og efter 1864 finder vi i en erklæring fra redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis: "Af frøken Helga Smith har undertegnede fra 1. juli d.a. indtil videre fået til låns -1000 - tusind tyske Rigsmark, som bliver at forrente med 4 pct. p.a. - Flensborg, den 29. oktober 1885. - J. Jessen.

Nedenunder er tilføjet:" Dette lån må ikke kræves indfriet eller kræves fordret, men beløbet med renter skal kun modtages, når det af hr. Jessen tilbydes. - Flensborg, den 30. januar 1886. - Smith. Louison Schultz, født Smith. (Smith er Hother Smith og Louison var en søster)

Jenny Clausen, en anden af Hother Smiths søstre, kunne passende afslutte denne lille beretning. Hun var gift med apoteker Lorenz Clausen, som ved Christian den VIII's dronning Caroline Amalies mellemkomst havde fået kongeligt privilegium til at oprette og drive et apotek i Lunden syd for Frederiksstad. Jenny Clausen havde som barn i Augustenborg leget med Caroline Amalie, og da Lorenz Clausen i august 1844 var i audiens hos dronningen, der da opholdt sig på Gråsten slot, ønskede hun også at hilse på sin gamle lege-kammerat, som hun kom i møde med ordene: "Kan De erindre mig endnu fra gamle dage?" - Det år taltes der i familien meget om dronningens venlighed og hjælpsomhed!

Beretning fra en svunden tid om en kendt Graasten borger.

Gert Ove Hansen er født i Gråsten og har i en årrække været eksportør af svin og kreaturer på havnen i Gråsten. Her fortæller han om kammerråd Lenschau, hvis sønner han har kendt.

Til en af de kendte og afholdte personligheder i Graasten hørte uden tvivl den hertugelige rentemester kammerråd Friedrich Lenschau.

At han var en af de kendte var ikke så mærkeligt, for som hertugens fortrolige havde han kontakt med uendelig mange mennesker. Hans embede medførte, at han var strandtilsynsførende, brandkommisær, giftefoged, revisor for skattekassen, formand for fattigvæsenet, øverste embedsmand for kommunen, førte tilsyn med slot, parker, skov, jagt og fiskeri og var formand for godskassen. Men at han også hørte til de mest afholdte, kunne han takke sin medfødte menneskelighed for. I sit virke havde han rige muligheder for at udvise disse egenskaber over for alle lag i befolkningen..

Friedrich Lenschau blev født den 9.juli 1841 i Volsballe, hvor hans far dengang var skovfoged, Den 1.oktober 1848 blev faderen forflyttet til Graasten og udnævnt til slotsforvalter. Lenschau mistede tidligt sin far (under krigen 1849). Slottet var belagt med meget militær, og under denne indkvartering udbrød en tyfusedepidemi, som kostede faderen livet.

Lenschau var fra sit 23. leveår ansat hos hertugerne Christian August og Ernst Günther, en ansættelse, som varede i 45 år.

Efter konfirmationen lærte han jagt- og forstvæsen ved den hertugelige skovrider Grotrian, der boede på slottet, og ydermere blev han undervist i forvaltnings- og godsforretninger af slotsforvalter Wegge.

Da krigen udbrød i 1864, gjorde han tjeneste ved det i Flensborg garnisonerede danske infanteriregiment og deltog i det pinefulde tilbagetog fra Dannevirke til Dybbøl. Efter krigens afslutning, da danske embedsmænd nedlagde deres stillinger, overtog Lenschau midlertidigt forst- og godsforretningerne. Da hertug Christian August i 1865 vendte tilbage til Graasten for at overtage det gevundne gods og slot, trådte Lenschau i en alder af 23 år i tjeneste hos hertugen.

Det gamle jægerhus, som familien Lenschau boede i fra 1867-1877. Huset blev senere prinsessernes legehuse.

I 1870-71 deltog han i felttoget mod Frankrig som "Ratzeburger Jäger" (en kendt militærenhed fra kejsertiden, hvor mandskabet hovedsageligt kom fra stillinger med tilknytning til gods- og forstvæsen), og vendte ligesom fra 1864-felttoget tilbage uden mén.

I hans embedsperiode i årene 1874 - 76 blev den gamle skov i

Overstjernen fældet og distriktet på ny tilplantet.

I 1867 blev han gift med Anna Hansen fra Adsbøl. De boede i det gamle jægerhus i 10 år, og derefter flyttede de til det af rentier Degetau nybyggede hus på Slotsbakken (senere oberst Paludan-Müllers tjenestebolig), som hertugen havde købt til dem som tjenestebolig.

Lenschau blev dekoreret med den preussiske kroneorden og ligeledes med den røde ørneorden. Han afgang ved døden den 12. februar 1910 efter kort tids sygdom og blev begravet på Adsbøl kirkegård. Graven er nu sløjfet, men jeg kender stedet, hvor den lå, og teksten på hans gravsten lød som følger: "Kammerrat Lenschau, Ritter meherer Orden", samt datoer for fødsels- og dødsår.

Hans hustru henlevede sine sidste år hos en søn dr.med.Heinrich Lenschau i Gettorf mellem Kiel og Egernførde. Hans praksis føres i dag videre af barnebarnet Ulrich Lenschau.

I huset til venstre på billedet boede kammerråd Lenschau fra 1877 til sin død i 1910.

Huset Jernbanegade 5 er bygget ca. 1910 af læge Heinrich Lenschau til almen praksis. Også tandlæge Schmidt har haft praksis der. G.O.Hansens far Hans Peter Hansen købte huset i 1921 og boede på 1.sal. Kathrine Kuss boede i stueetagen fra 1921 -52, hvor der efter 1920 også var skovkontor

Ved samme lejlighed kan nævnes, at jeg har kendt Lenschus niece, der boede til leje hos min far i 32 år. Hun hed Kathrine Kuss og var oldfrue på slottet hos hertug Ernst Günther. Efter genforeningen gik hun i dansk statstjeneste, idet hun blev ansat som regnskabsfører og kasserer for Graasten statsskovdistrikt. Fra mine drengeår havde jeg nær kontakt med hende, og hun fortalte mig ofte om de store tider, der dengang herskede på slottet.

Ligeledes har jeg kendt Lenschus to sønner. Som før nævnt dr.med.Heinrich Lenschau, men også den anden søn Marius, som var filialdirektør for Nationalbanken i Flensborg og boede i et af de to særprægede huse, der ligger ved Kollund Kohage. Begge besøgte flere gange deres kusine Kathrine Kuss.

Nu er vi igen ved grænselandets historie, idet Heinrich Lenschau aldrig talte dansk og så afgjort var tysk, i modsætning til broderen Marius, der talte det danske rigssprog. På sine gamle dage flyttede han til København.

Hvor er det trist, at den nyere tids interesse for lokalhistorie ikke eksisterede for årtier siden, Jeg ser stadig for mig to billeder i en oval gulddramme af Friedrich Lenschau og hustru i stuen hos niecen, fotograferet i en høj alder. Desværre er disse billeder nok gået tabt og et stykke historie fra vor by forsvundet.

Årets gang 2004

Januar.

Som ny organist ved kirken i Adsbøl og Gråsten er ansat organist Kirsten Langberg, Løgumkloster.

Sprængte postkasser og containerbrande gav politi og brandvæsen ekstra arbejde op til årsskiftet. Det gik også hårdt ud over læskuret ved et stoppested mellem Kværs og Tørsbøl.

De 37 medlemmer af Rinkenæs Brandværnsorkester kan se tilbage på et usædvanligt travlt år med en lang række koncerter på hjemme- og udebane - også medvirken ved et par kirkekoncerter.

Ved en reception har Gråsten gighthospital med stolthed kunnet tage en nyindkøbt ultralydscanner i brug - landets mest moderne scanner.

Februar.

68 glade børn var med ved indvielsen af "Æ'løjs hjørne" i Kværs-Tørsbøl børnegård. I læsehjørnet kan de hygge sig med bøgerne, men de kan også låne dem med hjem.

Gråsten Skakklub har været vært for 46 skakspillere fra hele Sydjylland.

Gråsten Badmintonklub har også afholdt stævne - det årlige badmintontræf, der blev i alt spillet 230 kampe.

Broager Sparekasse planlægger at flytte sin Egersundafdeling til Ulsnæscentret.

Marts.

Gråsten Landbrugsskole starter en overbygningsuddannelse. Det vil være en fortsættelse af driftslederuddannelsen og afsluttes med et "grønt kort".

For 10. gang har Gråsten kommune uddelt hædersmedaljer til de over 40 sports- og idrætsudøvere, der har gjort en særlig indsats ved stævner i ind- og udland.

For et rekordstort publikum har Gråsten Gymnastikforening holdt opvisning i Ahlmannshallen.

Turistforeningen kan se tilbage på en god sæson og melder om positive tal på bundlinien. Blandt nye aktiviteter planlægges bl.a. "skattejagt" i skovene omkring Gråsten.

April.

Beboerne på Dalsmark Plejehjem glæder sig over fotoudstillingen til minde om Dronning Ingrid - den har tidligere været vist i den kongelige ventesal på stationen.

I Rinkenæs er man trætte af alt det affald, der flyder i grøfter og rabatter. Borger- og Familieforeningen har derfor kaldt til forårsrensning under mottoet "Rinkenæs - ren by".

Lions Klub Broager og Gråsten har været i gavehumør og givet bofællesskabet Konkel 22 og Dalsmark Plejehjem hver en ny computer.

Maj.

Direktionslokalet i Sydbank trængte til nye møbler. De gamle møbler, der stadig er i god stand, er nu kommet i brug i Gråsten Kegleklub, der har et medlemstal på 225.

Gråsten Sejlklubs 75års jubilæum blev fejret ved en reception i klubbens lokaler på Sundsnæs. Standeren blev hejst til salut fra en lille, men meget velfungerende kanon.

Den nye Gråstenvin er på gaden og sælges fra 14.maj. Så kan bor-

gerne i Gråsten skåle i deres »egen« vin i anledning af kronprinseparrets bryllup.

6 nye håndsmedede kobberlamper, prydet med kroner, vil i fremtiden smykke vejen fra Slotsbakken til slottet. De er en gave til Kronprins Frederik og Kronprinsesse Mary fra Sønderjyllands Amt og kommunerne Nordborg, Augustenborg, Sydals, Sønderborg, Sundeved, Lundtoft, Broager og Gråsten.

Juni.

Rinkenæs Brandværn har holdt "åbent hus" med fremvisning af brandværnets udstyr og demonstration af brandslukning.

Efter et stort og håndværksmæssigt krævende arbejde har kuplen på Gråsten Slot fået ny kobberbelægning.

For 13. gang har Lions Club Broager-Gråsten afholdt sit oldtimerløb - faktisk det største i sin art i Danmark med ca. 1000 motoriserede køretøjer fra ind- og udland.

Mange besøger slotsparken i Gråsten, men netop nu byder også Ahlmannsparken på en smuk oplevelse med et væld af Rhododendron i en symfoni af farver.

Juli.

Historisk Forening har fra Sydbank modtaget en check på 5.000 til hjælp ved indkøb af en ny projektor.

26 både med besætninger fra den kgl. danske Yachtklub har besøgt Gråsten som et led i det årlige sommertogt.

Ringridningen i Kværs har med deltagelse af 180 ryttere fejret sit 100 års jubilæum.

August.

Det nygifte Kronprinsepar har været værter ved en reception på Gråsten Slot; Gråsten Garden sørgede for underholdningen.

I anledning af den forestående kommunesammenlægning har byrådet besluttet, at der skal afholdes en vejledende folkeafstemning om kommunens fremtid. Skal Gråsten være selvstændig eller gå i samarbejde med andre kommuner.

Miljøkvaliteten i Gråsten Slotssø er ikke så god som den har været bl.a. på grund af alger. Amtet har derfor iværksat en undersøgelse af fiskebestanden.

Det har vakt stor glæde i Sønderjylland at modtage meddelelsen om, at Kronprins Frederik og Kronprinsesse Mary med tiden skal overtage Gråsten Slot.

September.

Ca. 20 elever fra Kværs skole er gået ind i et naturgenopretningsprojekt, hvor den praktiske del foregår på Kværs hede.

44 elever fra Gråsten Friskole løb på skolernes motionsdag tilsammen 390 km og samlede ved hjælp af forskellige sponsorer et pænt beløb til udflugter etc.

Skatten i Gråsten vil blive hævet med 1% og vil i 2005 blive på 20,9 %.

Flaghejsningslaugets mindstensudvalg har nu afsluttet sit virke og nedlægges. Samtidig overdrages overskuddet fra indsamlingen på 18.000 kr. til Kong Frederik IX og Dronning Ingrid's Fond.

Oktober.

Gråsten skole har afholdt middelalderuge med underholdning, arbejdende værksteder og forskellige boder.

Trods en kølig vind var havnefesten og "æblets dag" vel besøgt. De historiske skibe pyntede langs havnekajen og handelen med frugt, grønt og fisk gik livligt i de nostalgiske omgivelser.

St. Georgsgildet i Gråsten har fejret 60 års jubilæum. Gråstenlauget blev stiftet af væver Otto Rasmussen, den legendariske O.R., der i

mange år var tropfører i Gråsten og satte sit præg på spejderlivet.
"Laterne, Laterne, Sonne, Mond und Sterne" - traditionen tro har

Gråsten Landbrugsskoles hovedbygning i 1924. Den er tegnet af arkitekt Peder Gram, Haderslev og kunne modtage de første elever i 1924.

eleverne fra Fördeschule også i år gennemført deres lanterneaften med optog gennem Alnor og sammenkomst på skolen.

November.

Gråsten Landbrugsskole fylder 80 år, men er trods alderen i stadig udvikling og er i år udvidet med et nyt og moderne svinestaldsanlæg.

Gighthospitalet har modtaget en fornem anerkendelse fra det engelske kvalitetsinstitut "Health Quality Service" i form af en akkreditering uden forbehold.

Der har været rejsegilde på 1. etape af det planlagte kur- og wellnesscenter i Marina Fiskeris, hvor der foreløbig er bygget 75 feriehus.

Storedam tømmes for karper. Foto: Preben V. Knudsen

I år har karpefangsten været god - 300 portionskarper à ca. 3 kg er til salg, så der har været god lejlighed til at få karper på julebordet.

December.

Gråsten Ringriderforening har ved sin generalforsamling kunnet glæde sig over, at ringridningen i 2004 blev en stor succes, både arrangementsmæssigt og økonomisk. Der deltog 292 ryttere.

Spejderne i Gråsten er flittige papirindsamlere. 131.000 kg er blevet indsamlet i 2004, og da spejderne efter aftale med kommunen er sikret 0,50 øre pr. kg, er det en god indtjening for korpset.

Uanset vejr og vind er kommunens 51 skolepatruljer på plads morgen og eftermiddag og sørger for skolekammeraternes sikkerhed. Det store arbejde er frivilligt og ulønnet. Som tak for dette arbejde blev de inviteret til en kæmpepizzafest i ungdomsklubben inden juleferiens begyndelse.

Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn.

Atter et år er gået med mange opgaver og aktiviteter. Vi har fået flere nye medarbejdere, Solveig Schrøder og Kirsten J. Jensen, der lægger et stort arbejde i at omregistrere arkivfunds, og Pavl Heldt, der er med til at registrere avisudklip.

Der er meget arbejde forbundet med de enkelte sager. Ofte er de modtaget i flere etaper, så der er flere indkomstjournaler, der skal registreres, før man kan ordne selve arkivfonden. Samtidig skal der udarbejdes henvisninger til sagen, så den kan findes igen ud fra flere vinkler. Interesserede er velkomne til at komme ned i arkivet for at se, hvad der foregår.

Foruden registreringen af arkivfunds er vi i gang med billedregistreringen. Der er scannet og registreret 1859, heraf en del lånte billeder af både bygninger og personer. Også avisudklip er vi i gang med, og som noget nyt registreres de skibe, der har været hjemmehørende i Gråsten. Her har vi en kompetent medarbejder i Hans J. Knudsen, der i mange år var vejer og måler på havnen.

I 2004 har vi investeret i nye reoler, et nyt skrivebord, og en rullesektion til skrivebordet, så medarbejderne kan have gode arbejdsforhold. I denne forbindelse kunne vi overtage nogle af Sydbanks aflagte kontorstole og edb-skærme, da banken byggede om.

I efteråret søgte arkivet flere foreninger samt Sydbank om tilskud til en projector til brug ved møder og lign. Fra bankens fond modtog vi 5.000 kr. og med tilskud fra Historisk Forening blev den indkøbt.

Vi har ikke haft udstillinger i arkivet i 2004, men i anledning af Sydbanks 84 års jubilæum og dens ombygning, blev vi bedt om at hjælpe med at lave en udstilling om bankens historie, som folk kunne studere, når de havde ærinde i banken..

I foråret fik vi en henvendelse fra filmstudiet Substanz, der i samarbejde med SLA var i gang med at producere »Danskernes egen historie«. Man spurgte, om vi havde smalfilm, der kunne bruges og udlånte film om husholdningsskolen, ringridning og høstscener fra

Rinkenæs. Man brugte noget fra filmen om husholdningsskolen og kvitterede med en DVD og VHS-afspilninger af vore film samt betaling for de benyttede minutter. De film, de har produceret, kan købes i boghandelen.

Sidst på året fik vi en henvendelse fra DR, om vi havde emner til en radio-udsendelse i anledning af 60-året for afslutningen af 2.verdenskrig. Man skulle bruge personer, der havde oplevet krigen i bestemte situationer. Vi fandt frem til bl.a. Werner Mühlmann, der kunne høres i radioen i maj.

I forbindelse med den forestående kommunalreform og sammenlægningen med Alssundkommunerne, er arkivet gået med i et projekt om et Arkivsamvirke for de 7 kommuner. Der er 15 arkiver i disse kommuner, og i stedet for at alle 15 skal forhandle med kulturudvalg og -forvaltning om støtte m.m. er det formålet, at det nye Arkivsamvirke bl.a. skal varetage den opgave. Vi skulle gerne blive enige om et sådant samarbejde, selvom der er mange måder at drive arkiver på, og ikke alle har lige gode forhold. Det er vigtigt at bevare arkiverne i lokalområderne, så vi stadig får afleveringer fra lokalsamfundet. Hvis arkiverne samles i Sønderborg, kan vi frygte, at mange vælger at beholde eller destruere materialer, som vi meget gerne ville modtage og opbevare for fremtiden.

Vi har i årets løb modtaget 70 afleveringer, bl.a. 7 ringbind med slægtshistorie, samlet af Valborg Sørensen fra Tørsbøl, en samling af nødpengesedler og erindringer fra besættelsestiden fra Erik Damsgård i Farum og afleveringer fra menighedsrådene i Kværs og Gråsten.

Der har i 2004 været 85 besøgende i arkivet. Ca. 60 har henvendt sig telefonisk, pr. brev eller elektronisk. Hjemmesiden bliver besøgt af ca. 200 pr. måned.

I det forløbne år har flere af medarbejderne deltaget i kurser og møder til gavn for det frivillige arbejde, der udføres i arkivet.

Åbningstiden er fortsat mandag fra 14.00 til 16.00 og torsdag fra 16.00 til 18.00 eller efter aftale.

Else Egholm

Historisk Forening for Graasten By og Egn

Generalforsamlingen afholdtes d. 21.april 2004 i Ahlmanns-parken. Erik Buchardt ønskede at træde ud af bestyrelsen og Bodil Gregersen blev valgt ind i stedet. Efter generalforsamlingen holdt pastor emer.dr.phil. Günther Weitling, Padborg foredrag.

Sommerudflugt til Angel d.3.juli 2004 v/Sven Kjems og H.C.Lassen. Turen gik bl.a. til Skærsbjerg - gåtur i Maasholm - vi spiste vores medbragte mad i Ravnkær danske forsamlingshus - vi kørte til Ulsnis og Missunde, hvor vi fik kaffe og lagkage på Fährhaus. Derefter videre til Schaalby vandmølle. Hjemkørslen over Isted, Helligbæk, Oversø og Flensborg. Det var en god og spændende tur.

Aftenturen til Jaruplund gav os indsigt i højskolens liv samt en spændende bustur i omegnen. Eberhard von Oettingen var en god og imødekommende vært.

Efterårsmødet med Torben Ølholm d.22. november om emnet "Dampradio - ikke så ringe endda". Det var godt besøgt.

En gruppe i bestyrelsen arbejder med at skaffe økonomiske midler til genoptrykning af Poul Andersens bog "Graasten - et slot og et sogn".

Der har i løbet af året været afholdt forskellige kurser for arkivmedarbejdere og bestyrelsen.

Der har igen i 2004 været tilgang af nye medlemmer.

Årsskriftet har som sædvanlig været en stor succes. Tak til forfattere og redaktører.

Hans Paulsen

Bestyrelsen pr. 2.6.2005

Formand

Bodil Gregersen Kløkkevej 2, Rinkenæs 7465 3181

Næstformand

Hans J. Bollmann Vestermark 4, Kværs 7465 9425

Kasserer

Anne Marie Nissen Ahlmannsvej 19 7465 1901

Sekretær

Birgitte Hell Ahlmannsvej 3 7465 9186

Arkivleder

Else Egholm Toldbodgade 6 7465 1243

Øvrige

Hans Chr. Lassen Kløkkevej 1, Rinkenæs 7465 1076

Mogens P.C. Jacobsen Ahlefeldvej 16 7465 0042

Hans Paulsen Domhusparken 7 st.th. 7465 1070

Per Thomsen Stjernevej 25 7465 1029

Ruth Jensen Kværsløkke 18, Kværs 7465 9482

Årsskriftets bagsidebillede forestiller "Den lille pige med svovlstikkerne", en skulptur af billedhugger Jytte Thompson, København. Den blev opstillet på hjørnet af Fredensgade og Slotsgade og afsløret den 27.nov.1992.

Kunstneren Jytte Thompson blev født i 1925. Hun har været medlem af juryen i "Det danske Kunstakademi" og har fremstillet en lang række statuer og springvand overalt i landet, ligesom hun har modtaget flere store legater, deriblandt Carl og Anna Marie Carl Niensens legat.

Købet af statuen blev ikke blot finansieret ved diverse fondsmidler, men også ved en donation på 15.000 kr. fra bager Plath i Tørsbøl, som dengang drev "Slotscafeen" i Slotsgade i Gråsten. Igennem et år lagde han 1 kr. til side for hvert "eventyrrugbrød", han solgte.

Efter sigende viser statuen det øjeblik, da den lille pige med bundtet af svovlstikker ser bedstemoderen på himlen: "Når en stjerne falder, går der en sjæl op til Gud."

